

-Araştırma Makalesi-

Modern Dünyanın Gündelik Hayatında Müphem Konumlar ve Bir Dışlama Pratiği Örneği Olarak Rembetiko Filmi

Cem Tutar*

Esenur Sirer**

Özet

Temelleri Aydınlanma Düşüncesi'ne dayanan modernlik fikri, rasyonalizasyon ve bilimsellik düşüncesi üzerine temellenirken gündelik hayatın içerisindeki yaşam dünyalarını tek taraflı bir şekilde örgütleyerek düzenlemiştir. Zygmunt Bauman'a göre modernlik, gündelik hayatın içerisindeki tüm kurum ve yapıları rasyonel saiklere göre planlarken aynı zamanda müphem konumlar inşa etmiştir. Modernite, bireyi ulus devlet yapısı içerisinde yurttaş olarak ele alırken, sisteme eklenemeyen ya da tanımlanamayanları yabancı konumuna sürüklemiştir. Yabancılaşma, müphem bir siyasal konum olarak yurttaşın karşısı olarak bulunurken 20. yüzyılın başında birçok asimilasyon ve dışlama tekniği ulus devlet yapıları içerisinde tezahür etmiştir. Bu siyasal süreç içerisinde modern dünyadaki gündelik hayatın yapısal bileşenleri olan zaman ve mekân örgütlenmesi dönemin egemenlik ilişkilerinin örüntüsü olarak ortaya çıkmaktadır. Henri Lefebvre sosyolojik tahayyülünde gündelik hayatı Marksist anlamda ele alarak onu praksis felsefesinin içerisinde tanımlamıştır. Bu bağlamda gündelik hayatın ritmi ve mekânsal boyutu bireyin toplumsal yaşamına etki ederek onu dönüştürmektedir. 20. yüzyılın başında Türkiye ve Yunanistan arasındaki nüfus mübadelesi döneminde geçen toplumsal olayları bireysel hayat hikâyesi üzerinden inceleyen Rembetiko filmi tarihsel bir momentte toplumsal yaşama eklenememiş, yabancı konumuna sürüklenmiş bir grup insanın gündelik hayatının sinemasal temsilidir. Filmde Rembetiko müziğinin ritmi bir yandan yaşanan bireysel ve toplumsal dramun ritmiyle üst üste binerken diğer yandan modern toplumun örgütlenme tarzına karşı bir direniş alanı olarak öne çıkarak toplumsal alandaki dışlama pratiğinin temsili haline gelmektedir. Bu çalışmada Costas Ferris'in "Rembetiko" adlı filmi ilgili kuramsal perspektif üzerinden modern dünyada dışlama ve içeri katma şeklinde işleyen gündelik hayatın mekânsal ve zamansal işleyişi göz önünde bulundurularak eleştirel perspektiften ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Modernite, Müphemlik, Gündelik Hayat, Toplumsal Mekân ve Zaman, Sinema

*Dr. Öğretim Üyesi, Üsküdar Üniversitesi, İletişim Fakültesi, İstanbul, Türkiye,

E-Mail: cem.tutar@uskudar.edu.tr

ORCID : 0000-0002-4547-6171

DOI: 10.31122/sinefilozofi.861865

**Doç. Dr., Üsküdar Üniversitesi, İletişim Fakültesi, İstanbul, Türkiye,

E-Mail: esennur.sirer@uskudar.edu.tr

ORCID :0000-0003-0345-4158

DOI: 10.31122/sinefilozofi.861865

Tutar, C., Sirer, E. (2021). Modern Dünyanın Gündelik Hayatında Müphem Konumlar ve Bir Dışlama Pratiği Örneği Olarak Rembetiko Filmi. *Sinefilozofi Dergisi*, Özel Sayı (3) . 348-369. <https://doi.org/10.31122/sinefilozofi.861865>

Geliş Tarihi: 15.01.2021

Kabul Tarihi: 25.03.2021

-Research Article-

Ambiguous Positions In Everyday Life Of The Modern World And The Film “Rembetiko” As An Example Of Exclusion Practice

Cem Tutar*

Esenur Sirer**

Abstract

While grounding on the thought of rationalization and science, the idea of modernity, the foundations of which are based on the Enlightenment Thought, has organized the worlds of living in daily life by reorganizing them unilaterally. Modernity, according to Zygmunt Bauman, has built ambiguous positions at the same time while planning all daily life institutions and structures according to rational motives. Modernity has treated the individual as a citizen within the structure of the nation-state, while dragging those who cannot be articulated into the system or identified within, into the position of an outsider. While foreignness has been present as the opposite of the citizen as an ambiguous political position, many assimilation and exclusion techniques has emerged in the nation-states at the beginning of the 20th century. During this political process, the reorganization of time and space, as the structural components of daily life in the modern world, emerges as the pattern of the domination relations of the period. In his sociological imagination, Henri Lefebvre handled everyday life in a Marxist sense and defined it within the philosophy of Praxis. In this regard, the rhythm and spatial dimension of daily life transforms the individual by affecting their social lives. The film “Rembetiko”, which deals with the social events that took place during the population exchange between Turkey and Greece at the beginning of the 20th century through an individual life story, is a cinematic representation of a group of people who were unable to be articulated into social life and were dragged into the position of a stranger. While the rhythm of Rembetiko music in the film overlaps with the rhythm of the individual and social drama experienced, on the one hand, it also stands out as a field of resistance against the reorganizing style of modern society and becomes the representation of the exclusion practice in the social area. This study discusses Costas Ferris’ “Rembetiko” from a critical perspective by considering the spatial and temporal functioning of daily life, which functions as exclusion and inclusion in the modern world through the relevant theoretical perspective.

Keywords: Modernity, Ambiguity, Everyday Life, Social Space and Time, Cinema

*Assist. Prof. Dr., Üsküdar University, Faculty of Communication, İstanbul, Turkey,

E-Mail: cem.tutar@uskudar.edu.tr

ORCID : 0000-0002-4547-6171

DOI: 10.31122/sinefilozofi.861865

**Assoc. Prof. Dr., Üsküdar University, Faculty of Communication, İstanbul, Turkey,

E-Mail: esenur.sirer@uskudar.edu.tr

ORCID :0000-0003-0345-4158

DOI: 10.31122/sinefilozofi.861865

Tutar, C., Sirer, E. (2021). Modern Dünyanın Gündelik Hayatında Müphem Konumlar ve Bir Dışlama Pratiği Örneği Olarak Rembetiko Filmi. *Sinefilozofi Dergisi*, Özel Sayı (3) . 348-369. <https://doi.org/10.31122/sinefilozofi.861865>

Received: 15.01.2021

Accepted: 25.03.2021

Extended Abstract

The idea of modernity has unilaterally organized the worlds in everyday life, planning the social space with political motives from two positivist points of view, such as rationalization and science. While handling modernity as a process, Max Weber has identified the concept of rationality as one of the unifying themes of his works, giving it a privileged place. According to Çiğdem, for Weber, rationality means the realization of computable reason in the social sphere and enables the continuation of processes of cultural, social, intellectual, and economic rationalization. In this context, Weber's theory of modernity takes place on two interrelated levels. The first of these means the emergence of modern consciousness structures, while the second means the rationalization of lifestyles (2015, pp. 146, 155).

Based on Weber's sociological imagination, Zygmunt Bauman mentions the obsession with order that develops due to the rationalization processes of the idea of modernity. Bauman says that every attempt to streamline "things" in order to eliminate the complexity of the world will create new uncertainties and ambiguities, and notes that the more efforts to establish order, the more uncertainty will increase (2005, pp. 44-47). Beginning in the 18th century, the idea of modernity seems to be closely related to the nation-state structure. When legislators or norm-makers of the nation state organize everyday life in an instrumental form of communication with the general society, the individual is considered within the concept of citizen. In this context, those that cannot be articulated with the system and those that cannot be defined are dragged into the foreigner position. According to Lefebvre, in the modern State, the citizen is externalized in the face of himself, separated from the private and productive person. He/ she finds himself / herself in a political community that he / she sees as social. In this context, a citizen becomes a political fiction, a person who is aware of public affairs, whose conviction is motivated and who knows the laws (2012, pp. 94-95).

The film Rembetiko (Rembetiko, Costas Ferris, 1983), which bears the social events that took place in the process of population exchange between Turkey and Greece at the beginning of the 20th century on its background and processing the practices such as exclusion and alienation, which were manifestations of modern thought in the everyday life of the period, demonstrates fragments from the daily life of those who could not integrate with the general social structure within the nation state in a historical moment. In this study, Rembetiko film was examined from a critical perspective by the Qualitative Content Analysis method through a theoretical framework belonging to the field at the intersection of everyday life with the modernity project.

In Costas Ferris' film " Rembetiko", the transformation of music in parallel with the cyclicity of everyday life is described in the process of social formation of the nation-state. While the socio-economic and political dynamics that emerge under the nation-state structures that stand out as a modern project form the narrative structure of the film, the ambiguous positions and exclusion practices that are the product of the modernity project on the philosophical ground are some of the topics the director deals with. On the other hand, the film defines the daily life of the exchange people through praxis, ie production activities. In this context, not only the integration with the nation-state structure as a citizen in a political sense, but also the integration with the new social structure in socio-economic and cultural terms come to the fore. Thanks to the plot developed in parallel with the critical perspective of the film, social dynamics such as the metaphor of spontaneity, which is a structural feature of daily life without being didactic, accompany the lives of heroes, while transforming their lives at the micro level, on the other hand, the macro social transformation experienced in the early 20th century is conveyed to the audience. Archival images used as exterior scenes in parallel with the fictional narrative also serve as a documentary in portraying the social conditions of the period.

Rembetiko film, on the one hand, involves the efforts of the refugees to hold on to life under bad conditions, and on the other hand, a success story in which hope is not always lost is embodied in Marika's personality. The Rembetiko film also shows the difficulty of being a refugee in the similar cyclical life stories of Marika's mother Adriana, Marika and her daughter Matina. This situation can be combined with the cyclicity of everyday life and time through Lefebvre's sociological imagination. Breaking moments that accompany routine cycles in everyday life indicate social transformations.

Rembetiko music in the film coincides with a possessed moment with Lefebvre's description. Rembetiko music points to a minor mode of existence for this excluded group in the transformation process in daily life under the project of modernity in the social field. As the social conditions that led to the formation of this music genre disappeared and the nation-state process was completed over time, Rembetiko became a form of music in popular culture.

Giriş

Modernlik düşüncesi rasyonalizasyon ve bilimsellik gibi iki pozitivist bakış açısından toplumsal alanı siyasal saiklerle planlarken gündelik hayat içerisindeki yaşam dünyalarını tek taraflı bir şekilde örgütlemiştir. Max Weber, moderniteyi süreç olarak ele alırken rasyonalite kavramına ayrıcalıklı bir yer vererek çalışmalarının birleştirici temalarından biri olarak belirlemiştir. Çiğdem'e göre, Weber için rasyonalite, toplumsal alanda hesaplanabilir aklın gerçekleşmesi anlamına gelerek; kültürel, toplumsal, entelektüel ve ekonomik rasyonalizasyon süreçlerinin işler kılınmasıdır. Bu bağlamda Weber'de modernite teorisi birbiriyle ilişkili iki düzeyde gerçekleşmektedir. Bunlardan ilki modern bilinç yapılarının ortaya çıkmasıyla ikinci modern toplumsal kurumlara uyarlanmış toplumsal eylemlerin farklı tarzları içerisinde hayat tarzlarının rasyonelleşmesi anlamına gelmektedir (2015, pp. 146, 155). Tarihsel gelişim çizgisi izlendiğinde modern düşüncenin Kartezyen Felsefe'nin bir ürünü olarak toplumsal alanı özne-nesne dikotomisi içerisinde algıladığı görülmektedir. Süreç bir yanda rasyonalizasyon süreçlerinde karar vericileri diğer yanda ise bu süreçlere maruz kalan insan gruplarını kapsamaktadır.

Zygmunt Bauman, Weber'in sosyolojik tahayyülünden yola çıkarak modernlik düşüncesinin rasyonalizasyon süreçlerine bağlı olarak gelişen düzen takıntısından bahsetmektedir. Dünyanın karmaşıklığını gidermek adına "şeyleri" düzene sokmak için yapılan her girişimin yeni belirsizlikler ve müphemlikler¹ oluşturacağını söyleyen Bauman, düzen kurma çabası ne kadar çok olursa müphemliğin o kadar artacağını belirtmektedir (2005, pp. 44-47). Bunun nedeni toplumsal yaşamın içerisinde modernliğin rasyonalizasyon süreçlerine direnen ya da ondan kaçabilen yapıların olabilmesidir. Tarihsel olarak bakıldığında modernlik düşüncesinin Ancien Régime² döneminden kalan siyasi ve sosyal formların bir kenara bırakılarak insan eliyle yaratılmış yeni bir düzene işaret ettiği görülmektedir. Yapay olarak tasarlanmış yeni düzenin Hobbes ya da Locke gibi önde gelen düşünürleri, ulus devlet olarak adlandırılabilir genel toplumla sadece dışsal ve araçsal bir ilişkisi olan birey düşüncesini ortaya koymuşlardır. Buna göre toplumsal kurumların tek yönlü bir şekilde bireylerin kişisel çıkarlarını korumak ve savunmak için olduğu düşünülürken birey diğer insanlara karşı tüm yükümlülüklerinden kurtulmuştur (Bauman, 2011, p. 106). 18. yüzyıldan başlayarak modernlik düşüncesinin ulus devlet yapısıyla yakından ilişkili olduğu görülmektedir. Ulus devletin yasa yapıcıları ya da norm koyucuları genel toplumla araçsal bir iletişim şekli içerisinde gündelik hayatı örgütlerken birey yurttaş kavramı içerisinde ele alınmaktadır. Yurttaşlık toplumsal ve politik düzeyde ödev ve sorumluluklar içerisinde tanımlanırken bireylere güvenirlilik, sürekli bir yaşam projesi çizilebilir haklar tanımaktadır. Bu bağlamda sistemle eklemelenemeyenler ve tanımlanamayanlar ise yabancı konumuna sürüklenmiştir.

Modernlik ve gündelik hayat arasındaki ilişkiyi sorunsallaştıran Henri Lefebvre, gündelik hayatın ekonomi, psikoloji, sosyoloji gibi özel yöntemlerle kavranması gereken bir alan olduğunu ancak bu yöntemlerden birine indirgenemeyecek kadar da kompleks bir yapıya sahip bir fenomen olarak modernlikle birleştiğini vurgulamaktadır. Yenilik, parlaklık, teknik ve dünyevi olan gündelik hayatı çerçevelerken birbirlerini gizlemekte ya da meşrulaştırmaktadır (2010, pp. 32, 35). Lefebvre'ye göre modern devlette yurttaş, özel ve üretken insandan ayrılmış olarak kendisi karşısında dışsallaşır. Kendisini toplumsal olarak gördüğü politik bir topluluk içinde bulur. Bu bağlamda yurttaş kamusal işlerden haberdar, kanaati güdülenmiş, yasaları bilen bir insan, politik bir kurgu haline gelir (2012, pp. 94-95).

Lefebvre'nin düşünceleri takip edildiği zaman gündelik hayatın dönemin sosyo-ekonomik ve politik güç odaklarının bir ürünü olarak öne çıktığı görülmektedir. Marksist felsefeden aldığı kavramsallaştırma zemininde diyalektik bir süreç içerisinde bu toplumsal

¹ Müphemlik, belirsizlik, çift anlamlılık demektir. Şeylerin ya da durumların müphemliği, neler olacağından emin olunamayan buna bağlı olarak nasıl davranılacağı ve eylemlerin sonuçları hakkında bir belirsizlik duygusu anlamına gelmektedir (Bauman, 2005, p. 76).

² Ancien Régime (Eski Rejim) Fransa Krallığı'nın 15. Yüzyıl sonlarına tarihlenen Geç Orta Çağ'dan Fransız Devrimine kadar olan süreyi kapsayan mutlak monarşi yönetimi dönemine işaret etmektedir.

dinamikler bireyi şekillendirirken gündelik hayat içerisinde bireyin tutum ve davranışları da sistemin dönüşümünü sağlamaktadır.

20. yüzyılın başında Türkiye ve Yunanistan arasındaki nüfus mübadelesi sürecinde geçen toplumsal olayları arka fonunda taşıyarak dönemin gündelik hayatı içerisindeki modern düşüncenin tezahürleri olan dışlama ve yabancı konumuna sürüklenme gibi pratikleri işleyen *Rembetiko* (Costas Ferris, 1983) filmi tarihsel bir momentte ulus devlet yapısı içerisinde genel toplumsal yapıyla bütünleşemeyenlerin gündelik hayatından fragmanları işlemektedir. Mübadele döneminde siyasal alandaki rasyonel saikler toplumsal yaşamı değiştirip, dönüştürürken yurtlarından sürülen binlerce kişi yersiz-yurtsuz bir kültürel deneyimin içerisinde gündelik hayatlarını yeniden inşa etmek zorunda kalmışlardır.

Bu çalışmada *Rembetiko* filmi modernlik projesi ile gündelik hayatın kesişim noktasında alana ait kuramsal bir çerçeve üzerinden *Nitel İçerik Analizi* yöntemiyle eleştirel perspektiften irdelenmiştir.

Modernlik Düşüncesinin Toplumbilimsel Temelleri

Toplumbilim literatüründe modernlik kavramı Batı uygarlığının tarihsel gelişim sürecine özgü ortaya çıkmıştır. Modernlik kavramının kökeni Hıristiyan Orta Çağı olup başlangıçta pagan dünyadan kopuşu simgelemektedir. Eski pagan dünyanın yerine kendisini konumlandıran Hıristiyanlık modern dünyayı temsil etmektedir. Buna göre Hıristiyanlık zaman ve tarih nosyonlarının içlerini yeniden doldurmuştur. Eski dünyanın tekrara dayalı doğalcı zaman anlayışı yıkılarak tekrarlanamaz ve karşılaştırılmaz bir olay olan Mesih'in gelişi üzerinden yeni bir tarih anlayışı inşa edilmiştir. Ancak modernlik kelimesi Orta Çağ'da pek kullanılmamıştır³. Hıristiyanlığın kutsal tarih anlayışı yerine dünyevi tarih anlayışını getiren Rönesans düşüncesi klasik eserlere dönüş yaşarken modern'i olumsuz anlamda kullanmıştır. Modernliğin bugünkü anlamı olan "şu an" anlamında kullanımı 17. yüzyıl başlarında Kartezyen Felsefeye dayanmaktadır. 18. yüzyılda Aydınlanma Düşüncesinin temeli rasyonel saikler üzerinden insanlığın geçmişin köhne yapılarından kurtuluşudur. Böylelikle modernlik toplumsal, kültürel ve politik anlamda yeni bir döneme işaret etmektedir. 19. yüzyılda Sanayi Devrimi sayesinde ise ekonomik alandaki modernleşme süreci başlayarak kavram düşünsel alandan maddi pratiklere taşınmıştır (Kumar, 2013, pp. 88-100). Modernliğe ilişkin toplumbilimsel düşüncenin genellikle tarihsel dönemler arasındaki bir ayrım aracılığıyla ve bir kırılma noktası olarak dönüşüm noktalarına işaret ettiği görülmektedir. Bu bağlamda modernist yaklaşıma göre, modernliği kesin olarak meydana getiren önemli tarihsel anlar büyük devrimlerin istisnai bir hali olarak ardaşıklığıdır. Modernliğin kendi kendisini olumlayıcı tavrı ile karşıt bir şekilde modernliğin toplumsal dinamiklerine yönelik eleştirel düşünce 19. yüzyıldan 1940'lara kadar sürmüştür (Wagner, 2013, pp. 3-5, 8-9).

Marshall Berman modernlik düşüncesini bir deneyim tarzı olarak ele alarak iki yönüne vurgu yapmaktadır; ilk olarak toplumsal alanda bireylere serüven, güç, gelişme, kendini ve dünyayı dönüştürme vaadi bulunurken ikinci olarak ise sahip olunan, bilinen ya da ait olunan her şeyi yok etme tehdidindeki bir ortamda var olma çabası bulunmaktadır.

Bu bağlamda modernliğin üç evresi⁴ bulunurken modernizm 19. yüzyılın sonlarından itibaren modernliğe yönelik kültürel bir tepki olarak öne çıkmıştır (2012, pp. 27-29). Tarihsel süreç içerisindeki gelişim çizgisine bakıldığında zaman modernlik düşüncesinin çoğu kez bünyesinde çift anlam taşıdığı görülmektedir. Bir yanda aklın rasyonel yasalarını

³ Bu durumun nedeni Hıristiyanlığın sonlu "eskatolojik" bir tarih görüşüne sahip olması nedeniyle teolojik olarak tamamlanma beklentisidir. Geçmiş, bugün ve gelecek arasındaki ilişki sadece kronolojik değil aynı zamanda teolojiktir. Hıristiyanlığın bu tamamlanma beklentisi modernlikte bulunmadığı için kavram Orta Çağ'da yaygın olarak kullanılmamıştır (Kumar, 2013, pp. 90-91).

⁴ Berman'a göre modernliğin ilk evresi 16. yüzyılın başlarından 18. yüzyılın başına kadar uzanmaktadır. İkinci evre 1790'ların büyük devrimci dalgasıyla başlamakta ve Fransız İhtilali de içeren pek çok toplumsal dönüşümü kapsamaktadır. Üçüncü evre ise 20. yüzyılda modernleşme sürecinin neredeyse tüm dünyayı kaplayacak kadar yayıldığı bir dönemde modern kamunun uzmanlık alanları sonucunda parçalanması ile sayısız, bölük pörçük modernlik şekillerinin ortaya çıktığı dönemi nitelendirir (2012, pp. 29-30).

topluma uyarılama, dünyayı insan eliyle dönüştürme, gelişme ve üretme bulunurken diğer yanda kısıtlama, hegemonya ve baskı süreci yan yana işlemektedir. Weber'e göre biçimsel rasyonelite başka tip rasyonellikler pahasına yayılırken modern dünyayı en çok tanımlayan sorun haline gelmiştir. Rasyonelliğin demir kafesinin ortaya çıkışı sürecinde insanlar bu alana hapsedilmiş bir şekilde yaşamaya başlamışlardır. Böylelikle insani özlerini ifade etmekten yoksun kalmışlardır. Weber, bürokrasinin önceki örgütsel biçimlere göre avantajlarını kabul ettiği gibi rasyonelleşmenin ilerleyişinin avantajlarını da kabul etmiştir. Ancak daha çok rasyonelleşmenin ortaya çıkardığı sorunlarla ilgilenmiştir (Ritzer& Stepnisky, 2019, p. 538). Weber'in düşünce yapısında modernlik anlayışı daha çok araçsal akıl etrafında şekillenen bir rasyonellik sorunu olarak görünüm kazanmaktadır.

Zygmunt Bauman, sosyolojik tahayyülünde modern ve postmodern toplum arasındaki ayrımlara dikkat çekerek toplumsal dönüşümü bir süreç olarak ele alırken bireysel varoluş, kimlik ve etik gibi konuları sorunsallaştırmaktadır. Bauman'a göre Sigmund Freud'un 1930' da yayınlanan "Uygarlık ve Hoşnutsuzlukları" başlıklı kitabındaki uygarlık kelimesi modernite diye okunmalıdır. Freud, kitapta kültür ya da uygarlık olarak modernitenin güzellik, temizlik ve düzenle ilgili olduğunu belirtirken buna kendi güdüleriyle hareket etmenin budanması gibi kısıtlayıcı bir sürecin eşlik ettiğini belirtmektedir. Bauman, modernitenin hoşnutsuzluğunun aşırı düzen ve bunun ayrılmaz parçası olan özgürlük kılığında kaynaklandığını vurgulamaktadır (2000, p. 7-9). Bauman aynı zamanda modernitenin ortaya çıkışını vahşi kültürlerin bahçe kültürlerine dönüşme süreci olarak nitelendirmektedir. 17. yüzyılın başında başlayan bu süreç 19. yüzyılın başlarında Avrupa'da tamamlanırken dünyanın gelişmekte olan ülkeleri için de örnek bir model haline gelmiştir. Vahşi kültürden bahçe kültürüne geçiş sadece bir toprak parçasında gerçekleştirilen bir işlem değildir aynı zamanda daha önce bilinmeyen amaçlara yönelmiş ve var olmayan becerileri gerektiren bir bahçıvan rolünün ortaya çıkması anlamına gelmektedir⁵ (2003b, pp. 65-67). Ulus devlet tasarısı içerisinde işlerlik kazanan bu yönetim anlayışı politik olarak kendi kurgusuna uygun olmayan grupları ötekileştirerek yabancıların da yönetim eliyle inşasını olanaklı kılmıştır. Böylelikle kurgusal olarak yaratılan yurttaşlık nosyonu sayesinde toplumsal ve politik sistemin yeniden üretimi mümkün hale gelmiştir.

Araçsal Akıldan Uzmanlık Bilgisine Modernliğin Toplumsal Tezahürleri

Max Weber sosyolojik tahayyülünde bürokratikleşme, modern toplumların anlaşılması için anahtar bir fenomendir. Yeni tip örgütlenme şekli karakteristik bir özellik olarak ön plana çıkarken; iktisadi üretim, rasyonel olarak hesaplanabilir girişimcilerin yardımıyla kapitalist bir biçimde; kamu yönetimi hukuk eğitimi görmüş uzman memurların yardımıyla bürokratik olarak örgütlenmiştir. Weber'de rasyonellik eylem rasyonelliğinden⁶ dizge rasyonelliğine kayarken çift anlamlı bir boyuta ulaşmaktadır. Bir yanda modern bürokrasilerin örgütlenme başarımları bulunurken diğer yanda ise üyelerin sosyal ilişkileri dikkate alındığında örgütlenmelerde kişiliksizleştirme bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda değer rasyonel tutumlardan soyutlanmış kendi dinamiğini geliştiren bürokrasilerin rasyonelliği, rasyonel olarak çalışan bir makine imgesiyle çerçevelenmektedir. Ayrıca kültürel modernlik alanındaki bilim, ahlak ve sanat alanlarının farklılaşma sürecinde uzmanlık kültürleri oluşum sağlamaktadır (Habermas, 2001, pp. 756-758, 777-778). Weber'in düşüncesinden hareketle modernite eleştirisinin iki boyutta yoğunlaştığı görülmektedir: anlam kaybı ve özgürlük kaybı (Çiğdem, 2015, p. 162). Bu bağlamda modernlik düşüncesi araçsal aklın ön plana alındığı, gündelik hayatın içerisindeki yaşam dünyalarının yukarıdan aşağı doğru tek taraflı bir şekilde

⁵ Bahçıvan avlak bekçilerinin yerini almıştır. Avlak bekçileri bakmaları için kendilerine emanet edilen bitki örtüsü ve hayvanları beslemezler ya da bu topoğrafik alanı ideal hale getirmeye çalışmazlar. Onlar daha çok bitkilerin ve hayvanların sorunsuz biçimde yeniden üremelerini güvence altına almaya çalışırlar. Modernite öncesi yönetici sınıf da bir anlamda avlak bekçisidir. Bu yapı Tanrı tasarısı bir düşüncenin ürünü olup modernlik ile gerçekleşen insanın yaratımı bir dünyanın işlerlik kazanmasıdır (2003, pp. 67-68).

⁶ Weber'de toplumsal eylemin kategorik farklılaştırılması rasyonel teorisini desteklemiştir. Weber'deki eylem tipleri araçsal-rasyonel, değersel-rasyonel, duygusal ve geleneksel toplumsal eylem olarak sıralanabilir (Çiğdem, 2015, p. 78).

örgütlendiği dönemi karakterize ederken bir yandan üyelerinin katılımıyla oluşan sembolik anlam dünyalarını parçalamakta diğer yandan ise toplumu oluşturan bireylerin özgürlüğüne engel olmaktadır.

Peter Wagner “*Modernliğin Sosyolojisi*” adlı yapıtında modernlik söyleminin bir yanda özgürlük ve özerklik düşüncesine dayandığını diğer yanda ise disiplin söyleminin yer aldığını belirtmektedir. Devlet biçimi modernliğin sınırlandırıcısı olarak ön plana çıkarken 20. yüzyılın modernlik tecrübesi Weber’in çizdiği portrenin dışına taşarak bireylerin tabi kılınması ve disiplin altına alınması üzerine odaklanmıştır. Bu modernlik deneyimi tamamen yeni bir modernlik anlatısı olarak faşizmle, II. Dünya Savaşı’yla ve modern toplum manzarasının 1930’lar ve 1960’lar arasında geçirdiği yoğun dönüşümlerle doğmuştur (2005, pp. 27-32). Tüm bu süreçte ortak olan nokta toplumsal yapı içerisindeki uzman bir grubun toplumun yönetilmesinde kullanılmak üzere bilgi formlarına sahip olması ve bu bilgi içeriklerini tahakkümün sağlanması amacıyla araçsal olarak kullanmalarıdır.

Bauman modernlik projesinin alegorik bir anlatımla bahçivancılık kültürü olduğunu vurgulamaktadır. Bir bahçede diğer bitkilere zarar verecek olan yabancı otların temizlenme işlemi bahçıvan tarafından rutin olarak gerçekleştirilen bir etkinliktir. Modern toplum yapısı içerisinde ulus devletler de toplumsal alandaki düzen metaforuyla bu yapıyı inşa etmeye çalışmışlardır. Bu yapıda öne çıkan kavram uzmanlık bilgisidir. Uzman, bireylere belirsizlik ve müphemlikten kurtulmanın dolayısıyla da yaşam dünyalarını denetlemenin araç ve yetkilerini vaat eden kişidir. Aynı zamanda özgürlük maskesi altında bir tür bağımlılığa, kendi kimliğini inşa etme sürecinde bireyin yaşam dünyasına nüfuz etmeyi amaçlamaktadır (2003a, p. 284). Uzmanlık bilgisi aynı zamanda devlet yönetimindeki bürokratik süreçler içerisinde politika yapımcıların gündelik hayat içerisindeki tasarruflarında hayat bulmaktadır. Bauman’a göre 20. yüzyıl ulus-devletlerin kendi tebaaları üzerinde sürdürdükleri şiddet çağı olarak adlandırılabilir. Modern devlet, düzen yaratımı üzerinden toplumsal alanı dizayn ederken dünyanın parçalanarak yönetilebilir hale gelmesini ön görmüştür. Düzen yaratımı sürecinde sınıflandırma etkinliği ve atık üretimi sıradan bir ürün olarak ortaya çıkmaktadır. Uzmanlık bilgisi yaşam dünyalarını organize edip yönetilebilir hale getirirken yabancıların üretimi ön plana çıkmaktadır. Yabancı, dost ya da düşman olmayandır. Dost ile düşman arasındaki dikotomik varoluş halinin dışında kalan yabancı müphem bir konumda bulunmaktadır. Yabancıların taşıdığı tehdit düşmana göre daha fazladır çünkü içerisinde arketipik olarak karar verilemeyen, sınıflandırılmayanların tüm özelliklerini taşır (2005, p. 266; 2003a, pp. 27, 74-77).

Zygmunt Bauman, “*Sosyolojik Düşünmek*” adlı yapıtında yabancılar üzerine söylemini ilerleterek dost ve düşman arasındaki ilişkiyi yabancı ve hiç kimse arasında kurmaktadır. Buna göre yabancı tanımadığımız kişiler oldukları kadar dikkate değer bir diğer özellikleri bildik olmalarıdır. Bir kişinin yabancı olarak tanımlanması için onun hakkında belirli bir miktar bilgi sahibi olmak gerekir. Eğer bu olmazsa bu kişiler hiç kimse olarak nitelenebilir. Hiç kimse çoğu zaman belirsiz, dikkati üzerlerine çekmeden ve dağıtmadan günlük hayatımızı onların varlığına rağmen sürdürebildiğimiz bir grubu kapsar. Hiç kimse toplumsal alanda anonim bir kişilik olarak seslerini duysak bile dinlemediğimiz kişilerdir oysa yabancılar görmezden gelemediğimiz kişilerden oluşur. Onlar ne yakın ne de uzaktır (2020, pp. 65-66). Yabancıya karşı modern ulus devlet yapısı içerisinde iki strateji uygulanmaktadır⁷. Bunlardan ilki “*kusma*”dır. Buna göre başa çıkılmaz derecede yabancı olanlar, ötekiler toplumsal alandan tükürülerek atılır. Bu kişilerle fiziksel temas, diyalog, toplumsal ilişki engellenir. Emik strateji olarak da adlandırılan bu süreçte en uç noktada hapsetme, sınır dışı etme ve öldürme gündeme gelmektedir. İkinci strateji yabancı unsurların yabancılıklarının sona erdirilmesi

⁷Bauman bu iki stratejiyi Claude Lévi-Strauss’un *Hüzünlü Dönenceler* adlı yapıtındaki ötekilerin ötekilikleri ile baş etmek durumunda kalındığında kullanılan antropoemik ve antropofajik kavramsallaştırmalarından alıp bunları kısaca emik ve fajik stratejiler olarak adlandırmıştır. Lévi Strauss primitif toplumlarda antropo-phagie etkinliğini kimi zaman besin kıtlığına ya da büyüsel ve dini bir etkinlikle birleştirmiştir. Buna karşılık antropemia ise modern toplumlara ilişkin bir etkinlik olarak korkulan kişilerin toplumsal örgütlenmenin dışına çıkarılması için bir araç olarak görülmüştür (2018, pp. 432-433).

yönünde “yutma” olarak adlandırılan bir süreçle içeri alınmalarıdır. *Fajik strateji* olarak adlandırılan bu süreçte yabancıların ötekiliğini gidermek öne çıkmaktadır (Bauman, 2018, pp. 155-156). Gerek emik stratejideki gibi *kusma* etkinliğinde ya da fajik stratejinin bir tezahürü olarak asimilasyon sürecinde olsun 20. yüzyılın başında ulus devletler politik varoluşlarını tamamlama sürecinde etnik, dinsel ya da kültürel nedenlerle birçok toplumsal grup üzerinde bu stratejileri uygulamışlardır. Kusulanlar toplumsal alanın dışına sürülerek yabancılıkları ortadan kaldırılırken yutulanlar ise sosyo-kültürel hegomonik bir süreç içerisinde yok edilmeye çalışılmıştır.

Üretim İlişkileri Temelinde Gündelik Hayatı Tanımlamak

Henri Lefebvre, 20. yüzyılın başındaki modern dünyanın gündelik hayat pratiklerini mekân ve zaman boyutunu göz önüne alarak toplumbilim alanında sorunsallaştırmıştır. 1920’lerin ilk yarısından itibaren söz konusu alanlarda felsefi ve sosyolojik metinler yazan Lefebvre, Neo-Marksist bir bakış açısından toplumsal alanı üretim ilişkileri bağlamında eleştirel bakış açısıyla değerlendirmiştir.

Lefebvre’ye göre günlük yaşam ve gündeliklik arasında farklılık vardır. Günlük yaşam, sosyal dönüşüm ve sınıf direnişinin, gündeliklik yönetimin atomizasyon ve tekrarlamayı idare edişinin deneyimlendiği yerdir. Gündeliklik ise gündelik yaşamın homojenliğine ve tekrarlılığına işaret eden zaman ve mekân örgütlenmesidir. Günlük yaşam bir kavram ve dilin statüsüne yükseltilmiş bir yaşam deneyimi olarak bilinçli ve bilinçsiz olarak sınıf bilincini içinde bulunduran ve gündelik direnişin ortak kültür biçimlerini temsil etmektedir (Roberts, 2013, pp. 92-93). Lefebvre’de gündelik yaşamın bölünmesi o döneme kadar felsefe ve diğer uzmanlık alanlarında yaratılan bölünmeye karşı geliştirilen bir strateji olarak söz konusu alandaki yabancılaşmanın aşılması yönünde bir girişimdir. Marksist bir kökenden hareketle tarihsel materyalizm kavramının felsefe karşısında konumlandığını belirten Lefebvre, bu kavramın içinden çıktığı felsefeye karşı bir duruş geliştirerek ideoloji haline gelmiş felsefeleri eleştirdiğini belirtmektedir. Bu “şeyleşmiş” ideolojiler yerine sıradan insanın gerçeğinin incelenmesi gerekmektedir. Gündelik yaşamda birey bir yandan bireysel yaşamı diğer yandan ise toplumsal yaşamı arasında bölünmüştür. Bu durum bir yabancılaşma duyumu oluşturmaktadır (2006, pp. 48-49).

Yabancılaşmayı bir teori ya da soyutlama olarak ele almamak gerekir, yabancılaşma her günkü yaşamın içinde, proleterlerin, küçük burjuvazilerin ya da kapitalistlerin yaşamı içerisinde gün yüzüne çıkmaktadır. İnsan dünyasındaki yaratıcı etkinlik pratik, sabit ve gündelik bir faaliyet olduğu için yabancılaşma da sabit ve gündeliktir (Lefebvre, 2012, pp. 170-171). Bu anlamda yabancılaşma praksis içerisinde ortaya çıkmaktadır. Lefebvre, praksisin ortaya çıkışında canlı varlık olarak insan ihtiyaçlarının ön plana çıktığını belirtmektedir. Marx bu kavramı felsefecilerin dünyayı seyredici tavırlarına eleştirel bir bakış olarak ortaya koymuştur. Praksis, ihtiyaçlar, nesnelere, bilgi, gündelik ve siyasal hayatı kapsamaktadır. Praksis hem içerik hem de form olarak bulunmaktadır. Üretim ilişkilerinin içerisinde geliştiği praksisin gelişimi para gibi toplumsal formlar yaratmıştır (1996, pp. 36-47).

Lefebvre düşünce yapısında praksis⁸ kavramını ön plana çıkararak düşünce-bilinç-ruh ilişkisinin bu toplumsal alanda kurulabileceğini belirtmiştir. Gündelik hayat etkinlikleri yani praksis içerisinde yabancılaşma duyumunu oluşturan bir öge de uzmanlık bilgisidir. Teknik açıdan parçalara bölünen gündelik hayat, uzmanın amaçları doğrultusunda değiştirilip, dönüştürülür. Uzman kendi alanını genişletip, büyütmeyi isterken emperyalist bir tutum sergiler. Teknokratlaşmış uzmanın yabancılaştırıcı ve şeyleştirici bir tutumu söz konusudur. Ayrıca gündelik hayatın bu yapay örgütlenmesi içerisinde praksis alanı dilsel pratikleri

⁸ Lefebvre, praksisi tekrarlayıcı, mimetik ve devrimci praksis olarak ayırmaktadır. Sadece devrimci praksis felsefeyi de aşarak hakiki praksis olarak öne çıkmaktadır (1996, p. 55). Lefebvre’nin düşünce yapısında yalnızca toplumsal fenomenleri saptama ve durumlarını ortaya koymak değil daha önemlisi bunu aşarak yeni bir forma ulaşmak temel meseledir. Gündelik hayat ya da mekân üzerindeki tahakkümlerin aşılmasını sağlayacak olan da bu devrimci praksis alanı olarak öne çıkmaktadır.

içerimler bu sayede semantik alan olarak adlandırılan bir yapı oluşur. Gündelik hayatın semantik boyutu yani bir anlamda anlam boyutu modernite ile birlikte aşınmaya başlamıştır. Sinyaller, işaret ve imgeler tüm buyurganlıklarıyla anlam alanını kaplarken toplumsal alanda otomasyon ve tahakküm onun yerini almıştır. Bu bağlamda toplumsal hayatta her kişi bir toplumsal metin içerisinde yer alır. Bir yandan toplumsal metni okurken diğer yandan onun tarafından okunur (Lefebvre, 2013a, pp. 34, 293-306, 323-325). Lefebvre'nin açıklamaları takip edildiği zaman uzmanlık bilgisinin gündelik hayatı düzenleme ve denetim altına alma isteği sürecinde toplumsal alandaki anlam "semantik" boyutunun yitirildiği bu alanın bir sinyaller sistemine indirildiği görülmektedir. Semantik alan içerisinde yer alan toplumsal metin kapsamında içeri katma ve dışlama stratejileriyle bireylerin dost, düşman ya da yabancı konumlarından birine sürüklendiği görülmektedir.

Gündelik Hayat Çözümlemesinde Analiz Birimi Olarak Toplumsal Mekân ve Zaman

Henri Lefebvre sosyolojik tahayyülünde toplumsal mekân ve zamanı gündelik hayatın iki yapısal bileşeni olarak belirlemiştir. Toplumsal mekân, fiziki topoğrafik bir unsurun ötesinde gündelik hayat içerisindeki üretim etkinlikleri boyunca oluşan sosyo-ekonomik ve politik bir yapılanma şeklidir. Bu bağlamda mekân, fiziksel ve nesnel bir gerçeklik değil toplumsal ilişkilerin örgütlendiği alandır. Lefebvre'ye göre:

Mekânsal pratik, toplumsal pratiğin bütün veçhe, eleman ve momentlerinin, ayrılarak, alana yansımından ibarettir. Bu da genel denetimi, yani bütün toplumun politik pratiğe, devlet iktidarına tabi kılınmasını, bir an bile terk etmeden olur. Bu praksis birden fazla çelişkiyi içerip derinleştirir. Mekân bilimi: bilginin politik kullanımına denktir, bu kullanımı maskeleyen bir ideolojiyi ve prensip gereği çıkarsız bir bilginin en üst derecede çıkara dayalı kullanımına için çelişkileri içerir ve teknolojik bir ütopyayı, gerçeğin yani mevcut üretim tarzının çerçevesi içinde geleceğin (olasılığın) programlanmasını içerir (2014, pp. 39-40).

Uzmanlık bilgisi mekânı dönemin politik tasavvurları etrafında şekillendirmektedir. Tarihsel süreç içerisinde bakıldığında Antik Yunan Polis'i somut bir mekânsal pratik olarak öne çıkmaktadır. Mekâna soyutluk katan unsur onun bir harita üzerinde planlanması ve politik tasarrufun ürünü olmasıdır. Bu bağlamda ulus devlet yapısıyla birlikte somut mekândan soyut mekâna geçiş yaşanmıştır. Zihni olarak tasarlanan mekânsal pratikler kendilerinin toplumsal ürün olduklarını gizlemektedir. Ancak bu mekânı doğuran toplumsal ve politik güçler ona hakim olmaya çabalasa da başaramazlar. Mekân içerisinde çelişkili bir yapıyı taşımaktadır; somutluk ve soyutluk, araçsallık ve bilginin nesnelleşmesi yan yana bulunmaktadır (Lefebvre, 2014, p. 57). Mekân Marksist bakış açısından tarihsel materyalizmin bir parçası olarak tarihin ürünüdür. Maddi planlama ve mali planlama mekânsal pratikleri şekillendirir.

Lefebvre, Marx'ın bütünsel insan fenomeninden yola çıkarak uzmanlaşmaya dayalı bilimlerin gündelik hayatın tüm alanları gibi mekânsal pratiklerini de bölüp, parçalayarak yönettiklerini dile getirir. Bu yapı da üç pratik yan yana gelmektedir. İlk olarak zaman içerisinde inşa edilmiş çevre olarak öne çıkan mekânsal pratikler vardır.

İkinci olarak devlet aracılığıyla mekânı şekillendiren *mekân temsiliyetleri* olarak adlandırılan bilgi biçimleri, planlama şekilleri öne çıkmaktadır. Son olarak ise mekânı gündelik hayatın içerisinde deneyimleyen gerçek insanların oluşturduğu *temsiliyetin mekânları* bulunmaktadır (Urry, 1999, pp. 42-43). Temsiliyetin mekânları tanımlaması aynı zamanda Bauman'ın yabancı ve atık kavramlarının işlerlik kazandığı alandır. Yabancıların mekânı ya da ötekileştirilenlerin mekânı burada yer almaktadır.

Mekânın somut şekilde ele alınabilmesini sağlayan ulus ve milliyetçilik kavramlarının iki şekilde ele alınabileceğini belirten Lefebvre, çoğunluk için ulusun doğadan doğan ve tarihsel süreç içerisinde büyümüş bir töz olarak tarif edildiğini dile getirir. Bu sayede ulus kendisine istikrarlı, kesin bir gerçeklik atfeder. Diğer taraftan ulus, burjuvazinin kendi tarihsel koşullarına ve sınıf çelişkilerini örtterek işçi sınıfı ile arasında yapay bir birlik kurması

anlamında kökenini yansıtan bir politik kurmacadır. Her iki durumda da ulusla ilişkili mekân iki durumu içermektedir. Bir yanda tarihsel olarak inşa edilmiş pazar bulunurken diğer yanda şiddet bulunmaktadır. Askeri bir devlet şiddeti, feodal, burjuva ya da emperyalist formlarda olsun her zaman pazarın kaynaklarını ve güç hedeflerini birlikte ele geçiren siyasal iktidarı içermektedir (2014, pp. 134-135). Bu bağlamda ulus devlet yapısı içerisinde mekânın toplumsal örgütlenmesinin her zaman rasyonel kararlar doğrultusunda yapıldığı ve bu süreçte mekânın araçsallaşarak, ulaşılması istenen ideal birliğe gidiş yolunda dönemin güç odaklarınınca şekillendirildiği söylenebilir.

Genel mekân teorisinden yola çıkarak kentsel mekânlara da ayrıcalıklı yer veren Lefebvre'ye göre mekânın siyasal iktidar pratiklerince şekillendirilmesi sürecinde üç mekânsal pratik işlerlik kazanmaktadır. Bunlardan ilki izotopi olarak adlandırılan özellikle devlet rasyonalizmi tarafından şekillendirilen mekânlar bulunmaktadır. Bunlar aynı olanların mekânlarıdır. İkinci olarak *heterotopiler* bulunmaktadır. Hem dışlanmış hem de iç içe girmiş olan, öteki yerleri işaret eden *heterotopiler* ötekinin yeridir. Bunların arasında ise nötr mekânlar bulunmaktadır. Yok değerinde olmayan ancak önemsiz olan kavşaklar, geçiş yerleri nötr mekânlardır (2013b, p. 122). Henri Lefebvre, toplumsal ve kentsel mekânın çokluk içerisinde ortaya çıktığını belirtmektedir. İç içe giren ve/veya üst üste binen toplumsal mekânlar birbirlerini sınırlandırmaktan çok bir akışkanlar dinamiği içerisinde anlamlandırılabilir. Küçük hareketlerin üst üste binmesi ilkesi, ölçek, boyut ve ritimler bir arada ele alınır. Her toplumsal bağ da bu şekilde anlaşılabilir. Çakışmalar üreten büyük hareketler ve onların içerisinde geçen küçük hareketler. Bu bağlamda toplumsal mekânlar ritim analojisi yoluyla kavranabilir (2014, pp. 111-112). Ulaşılan noktada gündelik hayat çözümlemesinde mekândan sonra ikinci büyük çözümleme kategorisi bulunmaktadır: toplumsal zaman ve ritim kavramı.

Lefebvre'nin zaman anlayışı Hegel ve Marks'taki gibi doğrusal değil Nietzsche'deki gibi değişim ve döngü üzerine kuruludur. Döngüsel olan kozmik olandan doğadan gelirken, doğrusal olan toplumsal pratikten dolayısıyla insani etkinlikten meydana gelmektedir. Zaman ve mekân arasında diyalektik bir ilişki söz konusudur. Döngüsel ve doğrusal hareketler de kendilerini birbirlerine göre ölçer ve ölçülen haline getirir. Doğrusal tekrarlar üzerinden döngüsel tekrarlara ulaşılır. Bu bağlamda ritimler hem doğal hem de rasyoneldir. Tekrar ile fark, mekanik ile organik, döngüsel ile doğrusal, sürekli ile kesintili, niceliksel ile niteliksel gibi bir dizi kategorik ayrım ritim kavramını tanımlar (2017, pp. 32-34). Toplumsal zaman kavramı bu ritimlerin gerek doğal akışı gerekse dönemin sosyo-ekonomik ve politik dinamiklerince şekillendirilmesi sürecinde ortaya çıkar. Böylelikle bir momentler teorisi geliştirilebilir. Tarihsel süreç içerisinde zamanın belirli anları kırılma ya da sıçrama noktaları olarak iş görerek toplumsal yaşamda dramatik değişikliklerin oluşmasını sağlamıştır.

Döngüsel ve doğrusal zamanın, ritminin kategorileri dışında "sahiplenilmiş" zaman bulunmaktadır. Zamanın bir anlamda unutulduğu bu anlar kimi zaman sıradan bir iş ya da derin düşünceye dalma yahut kendiliğinden gelişen bir oyun gibi herhangi bir faaliyet içerisinde doluluk hissiyatına neden olmaktadır. Kendisiyle ve dünyayla uyum içinde olan bu faaliyet yükümlülük veya zorlamayı içermeyiz.

Zamanın içinde ve bir zaman sürecinde olmasına rağmen zaman üzerine düşünülmeyen bir andır (2017, p. 103). Sahiplenilmiş zamanlar gündelik hayat etkinlikleri içerisinde toplumsal alandaki hegemonya ve baskıdan kaçınılabilen, dönemin hakim pratiklerinin karşısında bir özgürlük duyumunun yaşandığı anlardır.

Özetlenecek olursa modernite ile birlikte toplumsal yaşamın rasyonel saiklerce planlanması sürecinde çok az mekân ya da zaman bu pratiklerden kaçabilmektedir. Ancak Lefebvre'nin belirttiği gibi toplumsal mekân ve zaman üzerinde tamamıyla egemenlik kurmak mümkün değildir. Denetim kurulamayan mekânlar ve zamanlar aynı zamanda devrimci praksisin devreye girdiği anlardır. Bu anlarda hegemonya ve direniş yan yana varlık kazanmaktadır.

Modern Dünyanın Gündelik Hayat Pratiklerinin *Rembetiko* Filmindeki İdeolojik Temsili

Araştırmanın Yöntemi

Çalışma, 20. yüzyılın başında modernlik projesinin ulus devletler içerisindeki toplumsal yansımalarını ve dönemin iktidar pratiklerince şekillenen gündelik hayat pratiklerini Costas Ferris'in *Rembetiko* filmi üzerinden eleştirel perspektiften tartışmak amacıyla yapılmıştır. Bu bağlamda ele alınan konu ilgili kuramsal literatür üzerinden oluşturulan paradigma aracılığıyla eleştirel perspektiften tartışılmaktadır. Amaçlı örneklem yöntemiyle belirlenen film Nitel İçerik Analizi⁹ yöntemi kullanılarak kuramsal bölümlere koşut şekilde belirlenen kategoriler¹⁰ üzerinden analiz edilmiştir.

Rembetiko Filminin Özeti

Costas Ferris tarafından 1983 yılında çekilen ve 1984 Berlin Film Festivali'nde Gümüş Ayı ödülü alan *Rembetiko* filmi'nde, 1919 ile 1956 yılları arasında yaşayan Rembetiko şarkıcısı Marika'nın hüznünlü hayat hikâyesi anlatılmaktadır. Filmin senaryosunu başrol oyuncusu Sortiria Leanordau ve yönetmen Costas Ferris birlikte yazmışlardır. Film; Rembetiko şarkıcısı Marika Ninou'nun hayat hikâyesinden esinlenerek kaleme alınmıştır (Politik Film, 2012). I. Dünya Savaşı'ndan yeni çıkılan bir dönem ile II. Dünya Savaşı'nın yaşandığı siyasi ve ekonomik açıdan çalkantılı yıllar filmde belge görüntülerde anlatılmaktadır.

Konu itibarıyla Ege'de Türk topraklarında başlayan filmin neredeyse tamamı Yunanistan'da geçmektedir. Yaklaşık iki buçuk saat süren film boyunca Yunanistan'ın o dönemdeki tarihsel ve sosyolojik panoraması Rembetiko müziğinin dönüşümü ekseninde işlenmektedir.

Rembetiko filminin açılış sahnesi; 1919 yılında İzmir'de babası bir tavernada şarkı söylerken annesinin sahnenin arkasında Marika'yı sancılı biçimde dünyaya getirmesiyle başlamaktadır.

Ardından mübadele dönemi belge niteliğindeki arşiv görüntüler eşliğinde anlatılmaktadır. Bir sonraki sekansta Marika ve ailesinin Yunanistan'ın Pire şehrindeki Limon Pazarı'nda bir barakada sefil halde yaşamaya çalıştıkları görülmektedir. Marika'nın annesi de babası gibi Rembetiko şarkıcısıdır ve kıskançlık nedeniyle kavga ederlerken annesi babası tarafından öldürülür. 1925 yılında çocuk yaşta tek başına kalan Marika bildiği tek şey olan müziğe tutunur. Sokaklarda dans edip şarkı söyleyerek hayatta kalmaya çalışır. 16 yaşında sihirbaz Yannis'le ülkeyi dolaşmaya başlar. Bu sırada kızı Matina doğar, ardından Yannis tarafından terk edilir. Marika şarkı söylemekten hiç vazgeçmez, tekrar rebet kafelere dönerek acılarını şarkılarla ifade etmeye çalışır. Daha yirmili yaşlarının başlarındadır ama pek çok şey yaşamış; bu dönemde Babis'e âşık olmuş ve tekrar aldatılmıştır. Bu arada II. Dünya Savaşı sona ermiş, hükümet tarafından Rembetiko müziğine ve şarkıcılarına olan baskı sona ermiş

⁹Sosyal bilimler alanında pozitivism sonrası metodolojik ve yöntemsel tartışmalar bir paradigma değişikliği ile nicel çalışmalardan nitel çalışmalara doğru yönelim göstermiştir. Pozitivizme karşı çıkan yeni kuramlar sadece varolan kuramların uygulanması ve yaygınlaştırılması için gerekli somut verileri toplamayan, görüşlerinden daha çok özü anlama ve kavramaya önem veren oluşumlardır. Pozitivizmin teorik yaklaşımı ve sosyal gerçekliği algılayışının sorgulanışı, 1960'lardan sonra giderek daha güçlenmiş özellikle sembolik etkileşimci okul, fenomenoloji, etnometodoloji, eleştirel okul (feminizm, marksizm) tarafından alternatif bir bakış açısı olarak ortaya konulmuştur (Kümbetoğlu, 2019, p. 21).

¹⁰Nitel İçerik Analizi, ele alınan görsel ya da yazılı metnin kategorik ayrımlar üzerinden iletilerinin kodlanmasıyla işlerlik kazanmaktadır. Örneklem seçiminden sonra ele alınan metin üzerinden kategorilerin oluşturulmasında iki yöntem bulunmaktadır. Bunlardan ilki belirli bir alandaki kategori sistemini ele almaktır. Örneğin teorik çerçevede ele alınan kuramsal perspektif aynı zamanda araştırmacıya kategorik bir anlam matrisi sunmaktadır. İkinci yöntemde kategoriler önceden saptanmamıştır. Mesaj öğeleri ele alınıp gözden geçirildikçe kategoriler belirlenmektedir (Bilgin, 2006, pp. 11-14). Bu çalışma ilk yöntemi benimseyerek kuramsal kısımda ele aldığı teorik çerçeve bağlamında oluşturulan kategorilerden üzerinden filmi okumaya çalışmaktadır. Bu bağlamda ele alınan kategoriler, Modernlik Projesinin Toplumsal Alandaki Yansımaları ve Praksis Olarak Gündelik Hayat'ın *Rembetiko* filmindeki temsilleridir.

ve Rembetiko yer altından tekrar gün yüzüne çıkmıştır. Marika bir Rembetiko şarkıcısı olarak tanınmaya başlamıştır. İlk plak kaydını yapar ve kızını yatılı okula gönderip, şarkılarını duyurmak için Yunanistan turuna çıkar. Şöhrete ulaşan Marika artık dünya çapında bir sanatçı olmuştur ve plak doldurmak için Amerika'ya davet edilir. Ama özel hayatında işler hiç iyi gitmemiş, kendini hiçbir yere ait hissedememiştir. Aradığı sevgiyi de hiçbir yerde ve hiç kimsede bulamamıştır. Kızı da annesinin yolunu tercih etmiş, şarkıcı olmak için okuldan kaçmış, dans edip şarkı söylemeye başlamıştır. 1956 yılında tekrar Yunanistan'a döndüğünde şarkı söylemek dışında yaşama dair hiçbir umudu kalmamıştır. Bir gece hiç ilgisi olmayan bir sokak kavgasını seyrederken bıçaklanarak öldürülür. Marika için görkemli bir cenaze töreni düzenlenir. Film boyunca Marika'nın hayatında olan herkes bu törende çalıp söylemektedir. Cenazeden çok bir düğün törenini çağrıştıran merasimde aslında bir dönem kapanmış, Rembetiko ile birlikte mübadillerin yaşamında da yeni bir dönem başlamıştır.

Rembetiko Filminin Analizi ve Bulgular

Modernlik Projesinin Toplumsal Alanda Yansıması Olarak Rembetiko Filmi'nin Analizi

Modernlik projesinin adımlarından biri ulus devletlerin karşılıklı anlaşmalarla uluslararası alanda varlıklarını ispatlamalarıdır. Bu anlamda 24 Temmuz 1923 tarihinde nihai olarak imzalanarak uluslararası alanda yürürlüğe giren Lozan Barış Anlaşması'nın önemli bir yeri vardır. Lozan Barış Anlaşması'nda öne çıkan bir başlık da azınlıklar meselesidir. Lozan Görüşmeleri devam ederken, 30 Ocak 1923 tarihinde, Türk ve Yunan temsilcileri arasında 'Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'¹¹ Sözleşmesi' imzalanmıştır (Emgili, 2017, p. 29).

Mübadele; I. Dünya Savaşı'nın sona erdiği ve ulus devlet olma sürecinin başladığı bir dönemde Türkiye ile Yunanistan devletleri arasındaki azınlıklar sorununu çözecek bir yöntem olarak uygulamaya konulmuştur. Yunanistan'ın "Küçük Asya Felâketi" olarak tanımladığı Anadolu topraklarındaki yenilgisi ve geri çekilmesinin ardından ülke içerisindeki çalkantıları sona erdirip toparlanması gerekmektedir. Bu süreçte millet olarak birlikte olma düşüncesi modernite ve ulus devlete giden yolda önemli bir adımdır. "Renee Hirschon'a göre dönemin savaş ortamında her iki tarafın da birbirlerine olan düşmanlığını ve zulmünü bitirmenin muhtemelen tek yolu mübadeledir ve bu kısa vadeli bir çözümdür.

Rembetiko filminde; barışı getiren Lozan Anlaşması'nın tarafları olan Venizelos ve İsmet Paşa'nın konuştukları anların görüntüleri arşiv görüntüsü olarak gösterilmektedir. Durumdan iki tarafında mutlu olduğu yüzlerindeki gülümsemelerden belli olmaktadır. Lozan'da Türkiye ve Yunanistan için ulus devlet sürecine geçişte önemli bir adım atılmıştır.

Aslında Lozan Anlaşması'nın iki amacı vardır: Anadolu'nun iç ve dış göçlerini yasal hale getirmek ve Türkiye ile Yunanistan'ın nüfusunu homojenleştirmek" (Bedlek, 2017, p. 12). Her iki tarafından da milli birliklerini sağlamak için gönüllü olarak gerçekleştirdikleri mübadele sonucu; Türkiye'ye gelen göçmen sayısı 456.720, Yunanistan'a giden Ortodoks Rumlar'ın sayısı yaklaşık 1.5 milyon'dur (Arı, 2003, p. 92). Lefebvre, ulus devlet oluşum sürecini askeri bir devlet şiddetiyle pazar ekonomisinin oluşturulması ekseninde siyasal bir iktidar süreci olarak ele almaktadır. Bu bağlamda ulus devlet yapısı mekânsal pratikler üzerindeki rasyonel kararları ve ulaşılmak istenen ideal bir birliği görünür kılmaktadır. *Rembetiko* filminde Lozan Anlaşması'nın arşiv görüntüleriyle belgelenmesi tarihsel olarak siyasal süreçlerle yaratılan ulus devlet yapısının temsili olmaktadır.

1928 yılında Yunanistan'da yapılan nüfus sayımına göre; toplam nüfus 6.2 milyon'dur. Bu nüfusun 1.1 milyonu Anadolu ve Trakya'dan giden göçmenlerden oluşmaktadır. 1927 yılında Türkiye'de yapılan nüfus sayımına göre de toplam nüfus 13.6 milyon, göçmen nüfusu 627 bin'dir (Yıldırım, 2006, p. 152). Bu bilgiler ışığında *Rembetiko* filmi modernlik projesi

¹¹ *Mübadele*: bir antlaşmanın esaslarına dayanılarak yapılan, ülke nüfuslarının karşılıklı olarak yer değişmesi ile oluşan göçlerdir (geography, 2020).

üzerinden irdelendiğinde modernlik sürecinin salt rasyonel akıl üzerinden planlanması öne çıkmaktadır. Araçsal akıl olarak adlandırılabilir toplumsal alanı rasyonel saiklerle düzenleme isteği toplumsal alanda yeni egemenlikler ve hegemonyalar yaratılmasının önünü açmıştır. Toplumsal alanın rasyonelleşmesi sürecine bakıldığında öznel ve nesnel aklın ön plana çıktığı görülmektedir. Nesnel akıl felsefi düzlemde kendi üzerine düşünüm “refleksivite” etkinliğini taşıyan bir düşünme şekli olarak öznel akıl ise pozitivism tarafından öne çıkarılan biçimsel bir düşünüş şeklidir. Horkheimer’a göre pragmatizmin öne çıkardığı araçsal akıl öznel aklın toplumsal alandaki formel bir şekli olarak kendi dışında belirlenmiş içeriklere yani toplumsal süreçlere teslim olmuştur. Aklın araçsal değeri, doğa ve insan üzerinde kurduğu egemenlikle ilişkilidir (1998, p. 67). Filmde örneği görülen nüfus mübadelesi sürecinde Ege Denizi’nin her iki kıyısındaki ulusların dönemin toplumsal koşulları içerisinde gündelik hayattaki insanın yaşam dünyalarını şekillendirdikleri görülmektedir. Bu durum aynı zamanda bir disiplin toplumunun tezahürü olarak yorumlanabilir. Çalışmalarında öznelliğin ve disiplin toplumunun tarihselliğini ortaya koyarak modern dönemde birey ve iktidar pratikleri arasındaki ilişkileri sorunsallaştıran Michel Foucault, modern devletin gündelik hayat pratikleri içerisindeki konumlanışına odaklanmaktadır. Foucault sorunsallaştırmanın bilgi, iktidar ve etik olmak üzere üç ana eksen üzerinde gerçekleştiğini belirtmektedir. Buna göre her deneyim, belli kavramlar ve kurumlar içeren ve ürettiği hakikatlerle görünürlük kazanan bir bilgi alanını, belli normlar ve kurallar içeren bir iktidar alanını ve bu bilgi ve iktidar alanları bağlamında bireyin kendisiyle kurduğu belli bir ilişki bağlamında etik olarak adlandırılan süreci içerir (2011, p. 14). Foucault’un düşüncesi ekseninde düşünüldüğünde modernlik projesinin ulus devletler içerisinde gerçekleştirilmesi sürecinde siyaset ve nüfus alanına ait uzmanlık bilgisinin bir iktidar pratiği olarak uygulandığı görülmektedir. Yeni bir düzenin kurulması yönünde yapılan bu çalışmalar aklın önderliğinde fiziki topoğrafya üzerindeki yüz binlerce insanın yerleştikleri topraktan sürülmesini beraberinde getirmiştir.

Toplumsal yapıyı homojenleştirme çabası olarak hayata geçirilen mübadele aslında iki toplum arasında o güne değin şahit olunan en büyük nüfus hareketidir (Emgili, 2017, p. 38). Evlerinden, işlerinden ve sahip olduklarından koparılan insanlar için çok zor bir süreç olan mübadele hayata tutundukları bağlarından kopartılıp bilmedikleri başka bir coğrafyada konumlandırılma anlamına gelmektedir. Bir anda tüm yaşanmışlıkları silip üzerine yeni bir hayat kurmak kolay değildir. Chambers, varlığımıza ait mirasımızı, dilimizi, kimliğimizi öykümüzden bir kalemde silemeyeceğimizi, üzerini çizip yeni bir yaşama geçemeyeceğimizi söylemektedir (2005, p. 40). Mübadele göçleri sonucu devletler mübadillerden millet olma bilinci ile yeni düzene bir an önce ayak uydurmalarını istemekte ve bunu da modern devletin bir şartı olarak görmektedir. Lefebvre’ye göre yaratılan yapay birlik ile gündelik hayatın semantik boyutu aşınmaktadır. Yeni oluşturulan zaman ve mekân örgütlenmesi içerisinde *Rembetiko* filminde Marika ve diğer mübadiller üzerinden gördüğümüz gibi toplumsal metnin hızla okunması ve buna uyum sağlanması beklenmektedir. Bauman modernliğin düzenle ilintili olduğunu vurgulamaktadır. Düzene uymayanlar toplum tarafından istenmeyen kişilerdir. Bu kişiler yabancı ve atık muamelesi görmektedir. Atık üretimi modernlik projesinin sınıflandırma ve düzen tasarlama sürecinin bir ürünü olup, yabancıları müphem bir konuma sürüklemiştir. Yabancıların müphemliği onu dost ya da düşmandan farklı olarak bir bilinmeyenin içine hapsetmiştir. Bauman, modern toplum ve devlette yabancıların ve yabancılığın kültürel ve/veya fiziksel imhasının yaratıcı bir yıkım projesi olarak görmektedir. Yıkım projesi beraberinde yeni bir inşa sürecini de beraberinde getirmektedir. Süregiden düzen inşası, ulus inşası ve devlet inşasının ayrılmaz bir parçası olarak öne çıkarken gündeme ne zaman bir düzen inşa etme işi gelse, yeni tarzda düzenlenecek toprağın sakinlerinden bazıları temizlenmesi gereken yabancılar haline dönüştürülmektedir (2000, p. 32). *Rembetiko*, filminde Marika ve onunla birlikte mübadeleye zorlanan insanlar ulaştıkları toprak parçasında dost ya da düşman kavramların ötesinde yabancılığın en çıplak halinin temsili haline gelmektedirler. Onlar yeni geldikleri topraklar için ne dost ne de düşmandır her ikisinin de ötesinde yabancılık konumları bir anlamda modern devletin varoluşunun meşruiyetini sağlamaktadır.

“Çift taraflı mübadele, iki ülkenin, ama özellikle Anadolu’da yaşayan Rum halkın üzerinde büyük yaralar açmıştır” (Köşebaşı, 2013). 1920’li yıllarda mübadil olarak Yunanistan’a gelen çok sayıda göçmen ülkenin içinde bulunduğu şartlar sonucu sosyal yaşama entegre olamamışlar, toplumsal yapıda yabancı ve atık olarak yer almışlardır. Başbakan Venizelos bu olumsuz etkileri aza indirmek için Anadolu’dan gelenler içerisinde köylerden gelenlerin köylere, şehirlerden gelenlerinde şehirlere yerleştirilmesini istemiştir (Aktaran, Demirözü, 2006, pp. 94-95). O yıllarda özellikle Yunanistan tarafında mübadeleye sadece niceliksel olarak bakılmış, gelen göçmenlerin niteliksel özellikleri dikkate alınmamıştır. Binlerce göçmen dar bir alanda sıkışmış, üretime katılamamıştır. Büyük göç dalgası ekonomik ve sosyolojik açıdan Yunanistan’ı olumsuz etkilemiştir. Yaklaşık 1,5 milyon göçmen izlenen iskân politikası nedeniyle toplumla bütünleşik bir kimlik geliştirememiştir (Yıldırım, 2006, p. 258). Bu dönemde Yunanistan’da, sanayi devriminin de yarattığı etkilerle özellikle Atina, Pire, Selanik gibi büyük şehirlere göç yaşanmaktadır. Bu duruma mübadelenin sonucu olarak bu şehirlere gelen bir milyonun üzerinde bir nüfus da eklenmiştir. Nüfustaki hızlı artış beraberinde geçim sıkıntısı, yoksulluk ve açlık gibi sorunları getirmiştir (Berber, 2007). Modernliğin temel parametrelerinden biri olan endüstrileşme ulus devlet sürecinin ayrılmaz parçası olarak öne çıkmaktadır. Endüstrileşme beraberinde kırdan kentsel alana hızlı bir göçü başlatırken kentsel alanda yeni iş koşullarına eklenemeyen insanlar ekonomik ve sosyal zorluklarla karşı karşıya kalmışlardır. Bunun dışında zorunlu göç ve mübadele gibi unsurlar da bireylerin sosyo-ekonomik durumlarında dramatik değişiklikler yaratmıştır. *Rembetiko* filminde; İzmir’deki modern yaşamlarını terk etmek durumunda bırakılan Marika ve ailesinin Yunanistan’ın liman şehri Pire’nin Limon Pazarı semtinde teneke barakalarda yaşamak zorunda kaldıklarını görülmektedir. Çok kötü şartlarda da olsa hayat devam etmektedir ve Marika’nın umutları vardır. Yönetmen bunu yağmurlu bir akşam barakanın buğulu penceresinden dışarı bakan Marika’yı yeşermiş bir saksı çiçeikle aynı kadraja yerleştirerek anlatmıştır.

Ulus devlet olma çabası içerisindeki Yunanistan için sorunları halletmek ve çözüme ulaştırmak güç olmuştur. Filmde; bu durum yine Marika’nın yaşamı üzerinden anlatılmıştır. Marika 16 yaşına gelmiştir ama mübadillerin yaşamında hiçbir iyileşme olmamıştır. Sihirbaz Yannis ile birlikte at arabası üzerinde tüm Yunanistan’ı tura çıkmıştır. Yönetmen filmin bu bölümünde modernleşme sürecindeki sancılı durumu ve kötü yaşam koşullarını Marika’nın gezdiği mekânları göstererek resmetmiştir. Sonunda kucağındaki bebeğiyle tekrar aynı yere Limon Pazarı’na dönen Marika için yaşam kaldığı yerden devam etmektedir. Bu durum hareketli pazar yerinin içerisinde tanıdığı insanlar donmuş biçimde gösterilmesiyle anlatılmıştır. Filmin bu bölümünde Marika kameraya bakarak, o ana kadar hiçbir şeye sahip olmadığını söylemektedir. Marika’nın bu durumu ekonomi politik manada modern devlet içerisindeki yabancılaşma halinin bir tezahürü olarak yorumlanabilir. Lefebvre göre yabancılaşmanın ekonomik gerçeklik ve kader olarak yaşanan bir kısmı söz konusudur. Bu yabancılaşma gerçek olarak insanları etkiler. İnsanların sınıfsal ayrımı devam ettiği sürece bu çelişkinin çözümü, ekonomik mekanizmalar, devletler ve kurumlar, ideolojiler gibi dışsal bir şey olarak görülecektir (2006, p. 67). Marika’nın Yunanistan turuna çıkması ve bu süreç sonucunda ulaştığı noktada hayatın bildik şekilde devamına ilişkin hissettiği duygu hali modern devletin sınıfsal ayrımları içerisinde hayat bulan modern öznenin yabancılaşma hissiyatı ile ilişkilidir denilebilir. Aynı zamanda bu durum Bauman’ın tanımlamasında emik strateji olarak adlandırılan kusma işlemi sonrası her iki ülkenin kendi topraklarında yabancı konumunda gördüğü toplumsal grupları dışlama stratejisidir. Karşılıklı işleyen bu süreç içerisinde yeni bir yaşama başlayan on binlerce kişinin ulus devlet yapısı içerisinde toplumsal sisteme entegrasyonunda ciddi sorunlar ortaya çıkmıştır.

Anadolu şehirlerinde ekonomik hayatın içerisinde yer alan ve maddi durumları iyi olan mübadillerin önemli bir kısmı Yunanistan’a geldiğinde işsizlik ve yoksullukla karşılaşmış, Yunanistan’ın liman şehirlerinin varoşlarında yabancı ve atık konumunda rebetlerle yaşamaya başlamışlardır. Parasız olan mübadillerin bir kısmı buralarda rebet müziğinin

çalındığı ‘Kafe Aman’lar açmış, bir kısmı da bu kahvelerde işçi olarak çalışmaya başlamıştır. Bu kahvelere “Kafe Aman” denilmesinin nedeni; ilk kez İzmir ve İstanbul’da açılan bu tür müzikli kahvelerde “aman aman” nidaları eşliğinde solo bir taksimle başlayan şarkılar söylenmesidir (Berber, 2007). 20. yüzyılın başlarında Anadolu’nun liman şehirleri İstanbul ve İzmir’de bulunan “Kafe Aman”lar tüccarlık yapan varlıklı Rumların eğlencelerine eşlik eden mekânlardır. “Kafe Aman”lar mübadillerle Yunanistan’a taşınarak; acının, hüznün, hasretin ve dışlanmışlığın nağmelerinin yankılandığı mekânlar olmuştur (taşmehane, 2007). Yunanistan hükümeti tarafından iyi idare edilemeyen mübadele süreci mübadillerin yaşam mekânlarını kendilerinin şekillendirmesine neden olmuştur. Tüm siyasi sürecin ayrıntılı biçimde ele alındığı *Rembetiko* filminde resmedildiği gibi mübadillerin yaşamının özellikle ilk on yılında Anadolu etkisi hâkimdir. Yunanistan’a göç eden mübadiller *Rembetiko* filminde vurgulandığı gibi Anadolu’daki yaşam biçimlerini Yunanistan’a taşımışlardır. Müziklerinde ve hayatlarında Anadolu esintileri hâkimdir. Anadolu ile gönül bağları sürüp gitmektedir. Filmin başlarında Marika ile babasının sahne aldığı meyhanenin duvarında İzmir resminin asılı olduğu görülmektedir. Fakat on yıllar içinde durum değişmiş, Marika’nın şöhrete ulaştığı yıllarda kadraja giren resim değişmiş entegrasyon sürecinin tamamlanışının göstergesi olarak İzmir’in yerini Akropolis almıştır. Bauman bu kapsamda milliyetçiliği bir toplum mühendisliği olarak ele alırken ulus devleti ise bunun fabrikası olarak nitelemektedir. Devletin dayattığı homojenlik, milliyetçi ideolojinin pratiği olarak öne çıkarken ulus devlet tek biçimliliği teşvik etmektedir (2003, p. 88). *Rembetiko* filminde “geçişler, mübadele kararı, Türk askerinin İzmir’e girişi, İzmir yangını ve İsmet İnönü’nün” (Köşebaşı, 2013) arşiv görüntülerinin günlük hayatın arasına yerleştirilmesiyle zaman akışı ve toplumsal dönüşüm milliyetçi ideoloji ekseninde vurgulanmıştır.

Praksis Olarak Gündelik Hayatın *Rembetiko* Filmi’ndeki Temsilinin Analizi

Rembetiko filminde müzik ön plandadır ve müziğin icra edildiği müzikli meyhaneler yaşamın dönüşümünün göstergesi konumundadır. Filmde *Rembetiko* müziği çalınan bu meyhaneler aynı zamanda mübadillerin içine sıkıştıkları dar yaşam alanını temsil etmektedir. Filmin başında Marika’nın annesi hasta haliyle şarkı söylerken eşi tarafından başka seçeneğinin bulunmadığı “ya şarkı söylersin ya da burayı terk edersin” söylemiyle pekiştirilmiştir. Marika içine doğduğu bu alandan başka bir yer bilmemektedir. Şarkı söyleyerek karnını doyurduğu, sevgiyi, aşkı ve terk edilmişliği yaşadığı ve dönüp dolaşıp geldiği mekân Limon Pazarı’dır. Marks’ın düşüncesinde praksis kavramı felsefenin dünyayı seyredici tavrına karşıt olarak gündelik hayatın bir eylem alanı olarak tanımlanmasıdır. Bu bağlamda praksis doğa ile insan, eşya ile bilinç arasındaki ilişki ve edim olarak öne çıkmaktadır (Lefebvre, 1996, p. 44). Praksis tekrarlayıcı ve yaratıcı olarak ikiye ayrılmaktadır. Gündelik hayatın rutin doğası ve yinelenen eylemler tekrarlayıcı praksis alanını oluşturur. Bu sayede insan doğası kendisini geliştirir ve sistemin yeniden üretimine katılır. Praksis aynı zamanda gündelik hayatın özündeki yabancılaşma duyumunun aşılması için yaratıcı bir veçhete sahiptir. Tarihsel süreç içerisinde olasılık dahilinde oluşan devrimler praksisin yaratıcı yönünü oluşturur. Bir anlamda yaratıcı praksis Marksist anlamda diyalektiğin yasalarından da biri olan nicelikselden niteliksel olana dönüşümünü içerir. Toplumun nitel dönüşümü yeni bir tarih ve gündelik hayatı insanların önüne getirir. Bu bağlamda filme bakıldığında Marika’nın gündelik hayatın süregiden yapısı içerisinde çalışıp, aşık olup, terk edilmişliği hissettiği an praksisin tekrarlayıcı ve insanı baskı altında tutan anına denk gelmektedir. Kendisinin tanınarak popüler hale geldiği Amerika yaşamı ise bir anlamda öznel yaşantısındaki devrimci, onu yeniden yaratan ana denk gelmektedir.

Mekânın boyutlarından biri olan mekân temsiliyetleri, bilgi biçimleri ve planlama teknikleri olarak bireylerin yaşamına sirayet etmektedir. *Rembetiko* filminde merkezi yönetimin uzmanlık bilgisi dahilinde gündelik hayatı dizayn ettiği tüm anlarda mekânın bu dönüşümü görülmektedir. Temsiliyetin mekânları ise mekânın kolektif deneyimlerini içermektedir. Filmde yabancı konumuna sürüklenen insanların mekânsal pratikleri bu bağlamda temsiliyet

mekânı tanımlanması ekseninde atığın mekânı olarak öne çıkmaktadır. *Rembetiko* filminde ayrılık ve tekrar dönüşler liman ve gemi metaforuyla birleştirilmektedir. Yanan İzmir'den ayrılan mübadiller gemide zorlu yaşam koşulları altında hayatta kalmaya çalışmaktadır. Gitmek istemedikleri mecburi bir yolculuk yapmaktadırlar. Filmin ilerleyen sahnelerinde Marika'nın kızı Matina'da gitmek istemediği bir yolculuğa çıkarılmış, vapur iskelesinden gemiye bindirilmiştir. Aynı şekilde filmin sonunda Marika yaşamak istemediği Amerika'dan döndüğünde yine vapurdan inmiştir. Bu bağlamda *Rembetiko* filminde dışlanmışların, ötekilerin ve yabancıların mekânı olarak tanımlanabilecek olan temsiliyet mekânları mekânın toplumsal üretiminin yani bilgi ve iktidar biçimlerinin tezahürüdür.

Rembetiko filminde içinde yaşadıkları toplumsal koşullara karşı bir anlamda direniş oluşturulan *Rembetiko* müziği ise gündelik hayatın sistem tarafından yapılandırılan zamansal dinamikleri içerisinde bir direniş anına denk gelmektedir. Rebetis; Yunanistan'da düzene ve kurallara karşı olan, toplum dışılığı temsil eden erkek tipini tanımlamak için kullanılmıştır (Odabaş, 2014). Popüler kültürün bir ürünü olan bu insanlar toplum dışılığını eylemsel olarak bir karşı koyuşla yapmamaktadırlar. İktidarın "yabancı" olarak tanımladığı rebetis karşı koyuşunu yasadışı yollara başvurmadan bir protesto şekli olarak yansıtmaktadır. Bu anlamda isyanını dile getirdiği şarkılar bir düzene direniş ve karşı koyma noktası olmuştur. *Rembetiko* filminde de Marika "kaigomai-kaigomai" şarkısı ile "yanıyorum" ve "boğuluyorum" diyerek haykırırken meyhanedekiler gözyaşları ile O'na eşlik etmişlerdir.

Müzik rebetislerle Yunanistan'a gelen mübadillerin kendilerini ifade ettikleri ortak bir alanı oluşturmuş, *Rembetiko* kentli halk müziğinin yeni bir biçimi olarak şekillenmiştir. *Rembetiko* Filmi'nde 'İzmir'in Kavakları' gibi bilindik şarkılarla Rumların Anadolu'dan getirdikleri tarihi miraslarını korumaya çalıştıkları izlenmektedir. Ancak *Rembetiko* şarkılarının "hep aynı konular etrafında dönmesi ve rebetlerin dar sosyal alanlarını yansıtan sınırlı konuları nedeniyle müzikal ve sanatsal açıdan zayıf kaldığı (Pankitap, 2014) söylenmektedir. *Rembetiko* filminin ilerleyen sahnelerinde şarkılar gibi *Rembetiko* müziğinin icra edildiği aletlerin de değişmiş olduğu görülmektedir. "Anadolu'dan Yunanistan'a göç eden müzisyenler keman, ud, kemençe, kanun gibi enstrümanları da taşıyarak 'İzmir Ekolu' adı verilen tarzı uzun süre yaşatmışlardır. Daha sonra İzmir ekolu 'Pire ekolüne' yenik düşmüştür" (Fırat, 2014, p. 108). *Rembetiko* filminde de görüldüğü gibi bu çalgılar yıllar içerisinde buziki ve gitara dönüşmüştür (Berber, 2007). E. Petrapoulos rebetikonun üç gelişme dönemi olduğunu söylemektedir:

1. İzmir Dönemi: İzmir usulü "Kafe Aman" ların hüküm sürdüğü dönem (1922-1932)
2. Rebetikonun yeraltına inmesiyle karakterize edilen klasik dönem: (1942-1952)
3. Rebetikonun yer altı sendromundan kurtulup Yunanistan'ın ulusal müziği haline geldiği popüler dönem (Odabaş, 2014).

Filmde de anlatıldığı gibi bir süre yer altından devam eden *rembetiko*, II. Dünya Savaşı sonrasında sansürün de kalkmasıyla gün yüzüne çıkmıştır. 1941 yılında Almanların Yunanistan'ı işgali ile halkın yaşadığı zorluklar neticesinde *Rembetiko* müziğinin icracılarının çoğu bu yaşam koşullarına dayanamayıp yaşamlarını yitirmiştir (Berber, 2007). Avustralyalı bir müzikolog Gail Holst'a göre; bu ünlü isimler arasında birçok mübadil vardır (1993, p. 55). *Rembetiko* şarkılarını söyleyenlerin azalmasından sonra isyanın ve başkaldırının müziği *Rembetiko* da dönüşüme uğramıştır. Bu durum Lefebvre'nin Marksist temelden kaynaklanan gündelik hayat tahayyülü ile uyumludur. Çünkü Lefebvre'ye göre gündelik hayat tarihsel materyalist bir üretim sürecinin ürünüdür. Tarihin belirli bir momentinde öne çıkan gündelik yaşam pratikleri; yeme-içme, boş vakit, eğlenme, çalışma vb. tüm formlar döneme özgüdür. Üretim ilişkileri bağlamında bu formlar zaman içerisinde dönüşerek yerlerini yeni oluşan formlara bırakmaktadır. Film ekseninde gündelik hayatın bu dönüşümü aynı zamanda diyalektik materyalizm kavramıyla ilişki içindedir. Ekonomik nesnelliği mutlaklaştırmadan ortaya koyma çabasındaki diyalektik materyalizm tarihin nesnel gerçekliğini insanların

bağımsız gerçekliği olarak görür ve onu aşmaya çalışır. Bu süreçte, oluşum çevresine ve yapısına insanların eylem, çıkar, amaç ve olayların tesadüflerini katan diyalektik materyalizm toplumsal yaşamın çok yönlü ve dramatik total yapısını inceler (Lefebvre, 2006, pp. 67-69). Marksist literatürden kaynaklanan gerek tarihsel materyalizm gerekse diyalektik materyalizm temelinde Rembetiko filmine yaklaşırsa Marika ile beraber mübadele sürecine katılan tüm insanların gündelik hayatlarındaki değişim süreci, olay örgüsü içerisinde yaratılan kırılma anları hem bireysel varoluşların hem de toplumlardaki büyük dönüşümün işareti olmaktadır. Tüm bu yapı toplumların ve bireylerin hayatlarını derinden etkileyen tarihsel ve diyalektik materyalizmin göstergesi haline gelmektedir.

Marksist perspektiften gündelik hayat ele alındığında iki formdan oluştuğu öne çıkmaktadır; mekân ve zaman. Mekân kavramı Lefebvre için toplumsal bir üretim şeklidir bu bağlamda ekonomi-politik süreçleri içerimler. Zaman kavramı da benzer olarak toplumsal üretimin diğer bir vechesini oluşturmaktadır. Buna göre gündelik hayatın analizi toplumsal zamanın kendisinin nasıl ve neden bir toplumsal ürün olduğunu ortaya koymaktadır. Diğer ürünler gibi zaman da bir taraftan kullanım değerine diğer taraftan mübadele değerine bölünür. Bir yandan satılırken diğer yandan yaşanır (2017, p. 100). Zamanın döngüler ve ritimler temelinde akışı insanların gündelik hayatlarını şekillendirirken dönemin toplumsal sisteminden ayrı düşünülemez. Marika'nın modernlik projesinin ilk dönemlerinde toplumsal sisteme eklenemediği Yunanistan yılları yabancılaşma duyumunun açıklanmasında görüldüğü gibi tekrara dayalı döngüye sahiptir. Oysa Amerika'ya gitmesi ve popüler müzik piyasasının içerisine girmesiyle kapitalist sistemin dinamiklerince yönetilen bir toplumsal zaman dilimi içinde yaşamaya başlamıştır. Bu tarihsel an aynı zamanda kendi acı dolu yaşamındaki bir kırılma anına denk gelmiştir.

Filmde; bir devrin kapandığı Marika'nın cenaze sahnesiyle gösterilmiştir. Cenazeden çok bir düşün merasimini andıran törene Marika'nın hayatında yer alan herkes katılmıştır. Şarkı söylerken kullandığı defi ile birlikte gömülen Marika'nın ardından elden ele geçen enstrümanlarla hüznün yerini müzik almış, cenazeye katılan herkes şarkılar söyleyip dans ederek hayatın devam ettiğini gösterircesine Marika'yı ebediyete uğurlamışlardır. Bu sahnede praksisin tekrara dayalı ve yaratıcı anları eş zamanlı olarak hayat bulmaktadır. Praksis içerisinde tanımlanan gündelik hayatın zaman boyutu doğal döngüler üzerine kuruludur. İnsan yaşamı da doğanın bu büyük döngüsünün bir parçası olarak varlık kazanmaktadır. Verili bir tarihsel anda dünyaya gelen insan dönemin toplumsal koşulları içerisinde kendi üstüne düşen görevi üstlenerek hem bireysel hem de toplumsal yaşamı deneyimleyerek yaşamını tamamlamaktadır. Marika'nın ölümüyle kendi yaşamı son bulurken toplumsal hayatın büyük döngüselliği içerisinde Rembetiko müziği de dönüşümünü tamamlamıştır. "1960'lardan sonra ticari ve kolay müzik rembetikonun değerini düşürmüştür. Aynı dönemde Yunanistan Alman işgalinin ve iç savaşın etkisinden kurtulmaya başlayarak toplumsal bunalımı aşmıştır; ekonomi canlılık kazanılarak orta sınıf ortaya çıkmıştır. Rebetler bir sosyal grup olarak artık yok olurken sonuçta Rembetiko müziği üretilmemeye başlamıştır" (Odabaş, 2014). Rembetiko filminde izlendiği gibi tarihsel süreç içerisinde Rembetiko müziğinin oluşumuna zemin hazırlayan siyasi ve ekonomik nedenlerin değişmesi sonucu rembetikoyu oluşturan ezgilerin de zaman içerisinde yaşamla birlikte değiştiği görülmektedir.

Sonuç

Filmlerinde toplumsal meseleleri ele alış biçimi ve yarattığı iç anlam nedeniyle Yunanistan'ın önemli yönetmenlerinden sayılan Costas Ferris'in "Rembetiko" Filmi'nde tarihsel olarak ulus devletin oluşum sürecinde bir yandan mübadillerin yaşamı diğer yandan müziğin gündelik yaşamın döngüsellğine paralel biçimde değişimi anlatılmaktadır. Filmde, 1919 ile 1956 yılları arasında modern devlete geçiş sürecinde Yunanistan'ın siyasi durumu mübadillerin gündelik hayatı üzerinden işlenmektedir. Kendi istekleri dışında uluslararası bir anlaşmanın gereği olarak yaşadıkları yerlerinden göç etmek zorunda bırakılan yaklaşık iki milyon insanın durumu filmde belgelenmektedir.

Modern bir proje olarak öne çıkan ulus devlet yapıları altında tezahür eden sosyo-ekonomik ve politik dinamikler filmin anlatı yapısını oluştururken felsefi zeminde modernlik projesinin ürünü olan müphem konular ve dışlama pratikleri yönetmenin ele aldığı konulardan bir kısmını oluşturmaktadır. Modernliğin öne çıkardığı öznel aklın biçimsel bir hal alması sonucunda ortaya çıkan araçsal akıl kavramı toplumsal yaşamı egemenlik ve tahakküm ilişkileri üzerinden tanımlamaktadır. Böylelikle modern düşüncenin içine düştüğü çıkmazları ve toplumsal alanın rasyonelleştirilmesinin dezavantajlarını düşünömsellik ilkesi üzerinden eleştirecek olan nesnel akıl ortadan kalkarken, toplumsal alanın düzenlenmesinde amaçlardan araçlara doğru bir dönüşüm yaşanmıştır. Weber'in ve Bauman'ın sosyolojik tahayyüllerinde cisimleşen bu anlayış modernliği toplumsal alandaki öznelerin yaşamlarının düzenlenmesi ve denetlenmesi temelinde ele almaktadır. Rembetiko filminde Marika'nın yaşam öyküsü anlatılırken ulus devlet yapısı içerisinde hissedilen kurumsal disiplin sistemi açık olarak görölmektedir. Diğer yandan film mübadillerin gündelik hayatını praksis yani üretim etkinlikleri içerisinde tanımlamaktadır. Bu bağlamda filmde sadece politik manada yurttaş olarak ulus devlet yapısıyla bütünleşememe değil aynı zamanda sosyo-ekonomik ve kültürel olarak da yeni toplumsal yapıyla bütünleşme sorunları ön plana çıkmaktadır. Marika'nın Pir'e'de geçirdiği günler gündelik hayatın praksis boyutunu gözler önüne sermektedir. Sistemin içerisinde dezavantajlı konumda olan mübadiller yeni oluşturulan ulus devlet yapısının üretim ilişkileri içerisinde sisteme eklemlenememiştir. Yabancı konumları onları iş piyasasının dışına iterek bir anlamda yeraltında görünmez bir şekilde müziklerini icra etmelerini beraberinde getirmiştir. Rebet kafelerde şarkı söylerken II. Dünya Savaşı sonrası Rembetiko müziğine ilişkin merkezi baskıların son bulmasıyla tanınmaya başlayan Marika'nın özellikle Amerika'ya davet edilmesi sonucu üretim ilişkileri içerisindeki konumu değişerek tanınmış bir Rembetiko sanatçısı haline gelmiştir. Ancak bu kez de kendisini kültürel yabancılaşma içerisinde bulan Marika'nın içinde yaşadığı toplumla bütünleşme sorunu devam etmiştir.

Film, olay örgüsü içerisinde Marika'nın yaşamını ele alırken Rembetiko müziğinin tarihsel süreçte aldığı yolu da izleyicilere göstermektedir. Bu sebeple filmin içerisinde müzik kullanımı önemli bir yer tutmakta diyaloglar müzikle desteklenmektedir. Filmin eleştirel bakış açısına koşut olarak geliştirilen olay örgüsü sayesinde didaktik olmadan tarihsel gerçeklikler izleyiciye sunulmaktadır. Lefebvre'ye göre gündelik hayatın yapısal özelliklerinden biri kendiliğinden varoluş sürecidir. Yani toplumsal olaylar tarihsel süreç içerisinde doğal olarak ortaya çıkmakta ve bir süre sonra ya son bulmakta ya da şekil değiştirerek dönüşmektedir. Filmde gündelik hayatın kendiliğinden oluş süreci gibi toplumsal dinamikler kahramanların yaşamlarına eşlik etmektedir.

Bu süreçte bir yandan kahramanların yaşamları mikro düzeyde değişirken diğer yandan 20. yüzyılın başında yaşanan makro toplumsal dönüşüm izleyiciye aktarılmaktadır.

Kurgusal anlatıya koşut olarak dış ara çekim sahneleri olarak kullanılan arşiv görüntüleri ise dönemin toplumsal koşullarının resmedilmesinde dokümanter bir görev üstlenmektedir. Rembetiko filminde, bir taraftan mübadillerin kötü koşullar altında yaşama tutunma çabaları yer alırken diğer taraftan umudun daima yitirilmediği bir başarı öyküsü Marika'nın kişiliğinde

vücut bulmaktadır. Rembetiko filmi aynı zamanda mübadil olmanın zorluğunu Marika'nın annesi Adriana, Marika ve kızı Matina'nın benzer döngüsellikte yaşadıkları hayat hikâyelerinde göstermektedir. Bu durum Lefebvre'nin sosyolojik tahayyülündeki tekrara dayalı ve yaratıcı praksis kavramı ile birleştirilebilir. Filmde üç kuşağın benzer hayat hikâyeleri praksisin tekrara dayalı, rutin ve sıkıcı yapısını gözler önüne sererken üretim ilişkileri içerisinde hayat bulan gündelik hayatın sınıfsal yapısı da öne çıkmaktadır. Bununla birlikte Marika'nın başarı öyküsü kendi hayat epizodundaki bir kırılma anına denk gelerek yaratıcı praksisin örneği olarak öne çıkmaktadır.

Rembetiko müziği filmde Lefebvre'nin tanımıyla sahiplenilmiş bir ana denk gelmektedir. Lefebvre toplumsal zamanın çoğunlukla içinde yaşanan sistem tarafından tasarlanan bir yapıya sahip olduğunu belirterek gündelik hayatın zaman boyutundaki hegomonik süreçlere dikkat çekmektedir. Ancak sistem tarafından kurgulanan bu zamansal pratik dışında insanların kendi varoluşlarını gerçekleştirdikleri kısa anlar da mevcuttur. Zamanın sahiplenilmesi anlamında bu anlar toplumsal yapının baskıcı rejimi dışında gündelik hayatta bireysel ya da grup bağlamında insani varoluşun gerçekleştirilmesi anlamına gelmektedir. Rembetiko müziği bu bağlamda filmin başında praksisin ürünü olarak dönemin toplumsal sistemin eleştirildiği bir alan olarak öne çıkmaktadır. Zaman içerisinde bu müzik türünün oluşmasına sebep olan toplumsal koşullar ortadan kalkıp ulus devlet süreci tamamlanırken, Rembetiko da popüler kültürün içerisindeki bir müzik formu haline gelmiştir.

Özetlenecek olursa Costas Ferris'in Rembetiko filmi 20. yüzyılın başında kendisi de modern bir proje olan ulus devlet sistemleri altında gündelik hayattaki yapısal dönüşümü konu almaktadır. Gerek toplumsal alanın rasyonelleşme süreçleri bağlamında gerekse Marksist bir bakış açısından gündelik hayatın ve onun bileşenleri olan mekân ve zaman kavramları üzerinden ele alınsın Rembetiko filmi tarihsel bir arka fonda Marika özelinde mübadillerin hayatlarını ele alarak dönemi toplumsal gelişmeler üzerinden eleştirel perspektiften resmetmektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı:

Makale yazarı herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyan Özeti:

Yazarlar makaleye %50 ve %50 oranda katkı sağlamış olduklarını beyan ederler.

Kaynakça

- Aktar, A., D. Demirözü (2006). "Yunan Tarih yazımında Mübadele ve Göç". Kebikeç: İnsan Bilimleri için Kaynak Araştırmaları Dergisi. Vol. 22, 2006: 85-98.
- Arı, K. (2003). Büyük Mübadele: Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925), Tarih Vakfı Yurt Yayınları: İstanbul.
- Bauman, Zygmunt (2000). Postmodernlik ve Hoşnutsuzlukları, İsmail Türkmen (çev.), İstanbul: Ayrıntı.
- Bauman, Zygmunt (2003a). Modernlik ve Müphemlik, İsmail Türkmen (çev.), İstanbul: Ayrıntı.
- Bauman, Zygmunt (2003b). Yasa Koyucular ve Yorumcular, Kemal Atakay (çev.), İstanbul: Metis.
- Bauman, Zygmunt (2005). Bireyselleşmiş Toplum, Yavuz Alogan (çev.), İstanbul: Ayrıntı.
- Bauman, Zygmunt (2011). Postmodern Etik, Alev Türker (çev.), İstanbul: Ayrıntı.

- Bauman, Zygmunt (2018). Akışkan Modernite, Sinan Okan Çavuş (çev.), İstanbul: Can.
- Bauman, Zygmunt (2020). Sosyolojik Düşünmek, Akın Emre Pilgir (çev.), İstanbul: Ayrıntı.
- Berman, Marshall (2012). Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor, Ümit Altuğ & Bülent Peker (çev.), İstanbul: İletişim.
- Bedlek, E. Y. (2017). "Küçük Asya'dan Yunanistan'a: Tarih, Bellek ve Göç". Tarih ve Gelecek Dergisi, Ağustos 2017, Cilt 3, Sayı 2.
- Berber, S. (2007). "Rembetiko Nedir?".
<http://www.cafeamanistanbul.com/index.php/tr/hakkmzda1/tarihce/rembetiko-nedir>
erişim:10.11.2020.
- Bilgin, Nuri (2006). Sosyal Bilimlerde İçerik Analizi, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Chambers, L. (2005). Göç, Kültür, Kimlik. Mehmet Beşikçi, İsmail Türkmen (çev.). İstanbul: Ayrıntı.
- Claude Lévi-Strauss (2018). Hüzünlü Dönenceler, Ömer Bozkurt (çev.), İstanbul: YKY.
- Çiğdem, Ahmet (2015). Bir İmkan Olarak Modernite Weber ve Habermas, İstanbul: İletişim.
- Emgili, F. (2017). "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi Hakkındaki Araştırmalara Bir Bakış". Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi. I/1, (2017 Yaz), ss. 29-54.
- Ferris, C. (Yapımcı), & Ferris, C. (Yönetmen). (1983). Rembetiko [Sinema Filmi]. Greece: Greek Filmcenter, Greek Television ET-1 Rembetiko Ltd.
- Fırat, D.G. (2014). "Ulus-Devlet Anlayışı Karşısında Toplumsal Hafızanın Direnişi: Rembetiko Örnek Olayı". Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Foucault, M. (2011). Özne ve İktidar, Işık Ergüden ve Osman Akınhay (çev.), İstanbul: Ayrıntı.
- Geography (2020). Göçler ve Göç Çeşitleri, Mübadele Göçleri. <http://geography.blogcu.com/gocler-ve-goc-cesitleri/3060662#> erişim:10.11.2020.
- Habermas, Jürgen (2001). İletişimsel Eylem Kuramı Cilt I ve II, Mustafa Tüzel (çev.), İstanbul: Kabalcı.
- Holst, G. (1993). Rembetika. V. Çelik Akpınar (çev.). İstanbul: Pan.
- Horkheimer, M. (1998). Akıl Tutulması, Orhan Koçak (çev.), İstanbul: Metis.
- Köşebaşı, S. S. (2013). "Rembetiko İle Mübadeleye Yeniden Bakmak". <http://www.salom.com.tr/newsdetails.asp?id=85699#.UqswadJdVIE> erişim:10.11.2020.
- Kumar, Krishan (2013). Sanayi Sonrası Toplumdan Post-modern Topluma Çağdaş Dünyanın Yeni Kuramları, Mehmet Küçük (çev.), Ankara: Dost Kitabevi.
- Kümbetoğlu, Belkıs (2019). Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma, İstanbul: Bağlam.
- Lefebvre, Henri (1996). Marx'ın Sosyolojisi, Selâhattin Hilâv (çev.), İstanbul: Sorun.
- Lefebvre, Henri (2006). Diyalektik Materyalizm, Barış Yıldırım (çev.), İstanbul: Kanat.
- Lefebvre, Henri (2010). Modern Dünyada Gündelik Hayat, Işın Gürbüz (çev.), İstanbul: Metis.

- Lefebvre, Henri (2012). *Gündelik Hayatın Eleştirisi I*, Işık Ergüden (çev.), İstanbul: Sel.
- Lefebvre, Henri (2013a). *Gündelik Hayatın Eleştirisi II*, Işık Ergüden (çev.), İstanbul: Sel.
- Lefebvre, Henri (2013b). *Kentsel Devrim*, Selim Sezer (çev.), İstanbul: Sel.
- Lefebvre, Henri (2014). *Mekânın Üretimi*, Işık Ergüden (çev.), İstanbul: Sel.
- Lefebvre, Henri (2017). *Ritim Analiz Mekân, Zaman ve Gündelik Hayat*, Ayşe Lucie Batur (çev.), İstanbul: Sel.
- Odabaş, B. (2014). *Tripod*. <http://bodabas.tripod.com/muzikkulturudersnotu.htm>
erişim:10.11.2020.
- Pankitap (2014). *Rembetika*. <http://www.pankitap.com/kitaplar/rembetika.html>
- Politik Film (2012). *Rembetiko Filmi*. <http://politikfilm.net/372-rembetiko-filmi-altiyazili-izle.html> erişim: 26 May 2012.
- Ritzer& Stepnisky, George& Jeffery (2019). *Sosyoloji Kuramları*, Himmet Hülür (çev.), Ankara: De Ki.
- Roberts, John (2013). *Gündelik Hayatın Felsefesi*, Emre Can Ercan (çev.), İstanbul: Doruk.
- Taşmeyhane (2007). <http://tasmeyhane.blogspot.com/2007/08/rembetiko.html>
erişim:10.11.2020.
- Urry, John (1999). *Mekânları Tüketmek*, Rahmi G. Ögdül (çev.), İstanbul: Ayrıntı.
- Wagner, Peter (2005). *Modernliğin Sosyolojisi Özgürlük ve Cezalandırma*, Mehmet Küçük (çev.), İstanbul: Ayrıntı.
- Wagner, Peter (2013). *Deneyim ve Yorum Olarak Modernlik*, İbrahim Kaya (çev.), Ankara: Pagem Akademi.
- Wikipedia (2014). *Rembetiko*. [http://en.wikipedia.org/wiki/Rembetiko_\(film\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Rembetiko_(film))
erişim:10.11.2020.
- Yıldırım, Onur (2006). *Diplomasi ve Göç: Türk-Yunan Mübadelesinin Öteki Yüzü*. Bilgi Üniversitesi Yayınları: İstanbul.